

Univerzita Karlova

Filozofická fakulta

Katedra jihoslovanských a balkanistických studií

Bakalářská práce

Peter Stojanov

Osobnost a společenství v románu „Pod jařmem“ Ivana Vazova

Личност и колектив в романа „Под игото“ от И. Вазов

Personality and society in novel *Under the Yoke* by Ivan Vazov

Praha 2018

Vedoucí práce: Tanya Yankova, Ph.D.

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou práci vypracoval samostatně a výhradně s použitím citovaných pramenů, literatury a dalších odborných zdrojů.

V Praze, dne 5. července 2018

.....
Peter Stojanov

Poděkování:

Zde bych chtěl poděkovat vedoucí práce Tanyi Yankové, Ph.D. za odborné vedení, cenné rady a čas věnovaný konzultaci problematiky.

Благодарност:

Издавам своята сърдечна благодарност към научния си ръководител д-р Таня Янкова, Ph.D. за помощта, подкрепата, съветите, компетентното ръководство и безкрайното търпение при написването на бакалавърската работа.

Klíčová slova (česky)

Osobnost, společenství, román, hrdina, čas, otroctví, svoboda

Klíčová slova (bulharsky)

Личност, колектив, роман, герой, всекидневно-битово време, робство, свобода

Klíčová slova (anglicky)

Personality, society, novel, hero, slavery, freedom

Abstrakt (česky)

Bakalářská práce se věnuje místu románu „Pod jařmem“ v kontextu Vazovovy tvorby. Pozornost se zaměřuje na relaci osobnost – společenství, zkoumají se postavy, aby se mohly popsat základní významové linie, hledají se společné rysy s „Epopéjí zapomenutých“ a dílem „Strejcové“. Jsou znázorňována specifika patriarchálního společenství, aby se mohly identifikovat zákonitosti průběhu povstání. Jsou zde také vypsány charakteristické rysy románu jako národního eposu, je zkoumáno, jak se „velký historický čas“ zrodil v sérii konkrétních událostí, osobních rozhodnutích a veřejných příčin.

Abstrakt (bulharsky)

Бакалавърската работа разглежда мястото на романа „Под игото“ в контекста на Вазовото творчество. В центъра на вниманието се поставя релацията личност – колектив, изследва се персонажната система, за да се открият основните смислови линии, търсят се допирните точки с „Епопея на забравените“ и „Чичовци“. Очертава се спецификата на патриархалното общество, за да се набележат закономерности в протичането на „времето на бунта“. Извеждат се характеристики на романа като национална епопея, проследява се как „голямото историческо време“ се поражда в поредица от конкретни случки, лични решения, обществени каузи.

Abstrakt (anglicky)

The diploma thesis examines the place of the novel, *Pod Igoto (Under the Yoke)*, in the context of Vazov's creativity. The center of attention is placed on the relation between individuality – society, the personality system is being researched in order to emphasize the basic meaning lines, there is a search of touchpoints with, *Epopeya na zabravenite (Epic of the Forgotten)* and *Chichovci (Uncles)*. The specificity of the patriarchal society is outlined in order to identify regularities in the course of “The time of the revolt”. Brought out are the characteristics of the novel as a national epic, it is traced how “the great historical time” is born in a series of specific events, personal decisions and public causes.

Съдържание

Увод.....	7
1 Първа глава Мястото на Иван Вазов в българската литература.....	9
2 Втора глава Романът <i>Под игото</i> – творческа история. Историческо време и място	28
3 Трета глава Образна система и сюжет	36
3.1 „Обществото“ на малкия град. Основни топоси. Героят като част от колектива ..	42
3.2 Релацията водач – колектив. От времето на бита към времето на бунта	49
Заклучение	54
Библиография.....	56

Увод

В настоящата бакалавърска работа се разглежда мястото на романа *Под игото* в контекста на Вазовото творчество. Целта на работата е да открие особености в поведението и мисленето на поробения българин, да очертае характерни за патриархалния човек черти, да се съсредоточи върху отношенията между личността и колектива, за да проследи как битовото ежедневие прераства в „голямото“ време на Историята.

Бакалавърската работа е разделена на три части.

В първата глава се разглежда формирането на Иван Вазов като творец. Описани са неговите първи творчески стъпки, неговото развитие, последователно са разгледани важни за отделни негови стихосбирки теми и мотиви, характерни за прозаичните му текстове проблеми. Отделя се внимание на водещата роля на твореца в българската литература преди Освобождението на България и след него.

Във втората глава се разглеждат причините, вътрешните и външните фактори, които обуславят създаването на националната епопея *Под игото*. Търсят се допирните точки в тематично отношение между *Чичовци*, *Под игото* и *Нова земя*. Разглежда се творческата история на романа.

Третата глава (*Образна система и сюжет*) е концентрирана върху особеностите на отделните герои в романа. В тази част се отделя внимание на персонажите с изразено личностно присъствие, направени са наблюдения върху тяхното поведение, характер, отношение към другите герои и към голямата национална тема.

В първата подчаст на трета глава „*Обществото*“ на малкия град...“ се търси ролята на обществените места като училището, метоха, кафенето, театралното представление... Тези основни за патриархалния човек топоси предполагат и подстъпи към личностната характеристика, към особеностите на групата и колектива. Изследват се ключови за сюжетното развитие моменти, както и осъзнаването на отделната личност като част от по-голямо цяло.

Във втората подчаст на трета глава от бакалавърската работа се разглежда „узряването“ за бунта, събуждането на българския дух, промяната в мисленето на българина и неговото преминаване от микрокосмоса на бита в макрокосмоса на историята.

Дипломната работа черпи информация от литературни източници на български литературни изследователи като например Милена Цанева (1990), Светлозар Игов (2010), Тончо Жечев (1990) и др.

1 Първа глава

Мястото на Иван Вазов в българската литература

Едва ли съществува научно-литературен, етнографски или исторически труд, който би могъл така детайлно да обхване и да опише живота на българина по време на последните години от турското робство и духовния ренесанс на българския народ в навечерието на Освобождението, както е успял Иван Вазов. Мащабът на неговото творчество го превръща, ако не в най-значимия, то задължително в един от най-важните писатели в българската литература. Милена Цанева пише: „... с изключителната си чувствителност към повелите на историческата необходимост Вазов поема върху своите могъщи плещи това, което при нормални литературни условия би трябвало да бъде дело на едно цяло творческо поколение“... (Цанева 1990: 85).

Това, което ни е завещал още приживе Патриархът на българската литература, е неизчерпаем източник на познание на българското и на България. Чрез своята литературна дейност Иван Вазов е успял да покаже България на самата себе си и на света.

Вазов е първият професионален български писател, който е посветил целия си живот на литературата. Той е един достоен син на майка България, благодарение на когото ние, следващите поколения, можем да разберем по-добре нашето минало, да се огледаме в него и да не забравим кои сме и от къде идваме. Дори след повече от сто години „чичовщината“, която романистът е описал с толкова мек и приятен хумор, е актуална за нас. Милена Цанева отбелязва, че Иван Вазов е живата връзка между Българското национално възраждане и следосвобожденското време не само като тясно литературна, но и като всеобхватна духовна традиция (Цанева 1990: 81).

След като се запознава в Румъния с Христо Ботев и с другите значими български революционери, младият Вазов разбира, че не е време за писане на любовни стихове. Вазов осъзнава важността на своето послание на творец, който в своето творчество трябва да е изразител на своето време и своя народ. Според Милена Цанева: „И като духовно съдържание, и като националноисторическа мащабност на мисленето и делата Вазов е рожба на предосвобожденската епоха, последният от литературните титани на Българското възраждане“ (Цанева 1990: 82).

Вазов е творец от възрожденски тип, който се стреми да отрази душевността не само на отделния човек, а и на народа. Поетът не се задоволява с изобразяването на персонажите си като отделни единици от обществото, за него е нужно те да бъдат възприемани като „българи“. Милена Цанева обобщава: „Художествената стихия на Вазов е изображението на социално-битовата и националноисторическата обусловеност на човешкото битие и неговият характерен епически размах се определя от пълнотата, с която той обгръща облика и развитието на българското общество“ (Цанева 1990: 82).

Повечето от най-значителните произведения на Иван Вазов с предосвободенска тематика като например *Епопея на забравените*, *Немили-недраги* или *Под игото* са написани през 80-те години, на XIX век. През 1884 г. Вазов съвместно с Константин Величков създава двутомната *Българска христоматия*, съдържаща произведения на над сто чуждестранни писатели. Христоматията е създадена първоначално като помагало по литература, но тя многократно надхвърля очакванията на съставителите ѝ. Тя става едно от най-значимите литературни помагала за гимназиалното образование в България през XIX век, като помага за разширяването на литературния хоризонт и формирането на висок естетически вкус на българина. Според Милена Цанева: „Това възлово място, което Вазов заема в българския литературен развой, изпъква най-ярко в преходното литературно десетилетие на 80-те години, когато, отговаряйки на историческата необходимост, той създава в миниатюр цяла една национална литература – разножанрова, разнопосочна, и разнообразна в своите художествени търсения. Това е време на рязка смяна на литературните поколения в България, най-рязката в новата ни културна история“ (Цанева 1990: 84). Вазов се оказва и един от най-значимите новатори в българската следосвободенска литература. Той създава и истинския къс разказ в българската литература, който през 90-те години, ще се утвърди като водещ в литературното ни развитие.

Най-значимото събитие в българската културна история в края на XIX век е създаването на кръга *Мисъл*, наречен по едноименното списание (1892–1907). Това литературно обединение си поставя за цел да определя литературния вкус и всички литературни тенденции в България. Кръгът *Мисъл* включва четири личности – д-р Кръстев, П. П. Славейков, П. Ю. Тодоров и П. К. Яворов. Основната задача на четиримата е ускорената европеизация на българската литература. Заради дългите години под робство България изостава в литературното си развитие спрямо Европа. България по това време е предимно

със селско население. Иван Вазов пише произведения, които са най-близки до душата на освободения българин. Белетристът е и най-продаваният автор по това време в страната. Българските „интелектуалци“, запознати с френската и немската творческа мисъл, са живели и учили в западна Европа. Изключение прави Яворов. Те се опитват да внесат в българската литература философските идеи на Ницше и Шопенхауер. Българското общество, обаче изобщо не е готово за този литературен преход и тази изкуствена и прекалено ускорена европеизация. Най-значимите заслуги за създаването на идейно-естетическата програма на кръга *Мисъл* имат П. П. Славейков и д-р Кръстев. Опитват се да разбият патриархалния модел на мислене и да поставят началото на нови литературни търсения, които да доведат до промяна в литературните тенденции от националното, родното, към световното, което е чуждо на българина по това време. Според представителите на кръга основната функция на литературата трябва да е естетическа. Литературните творци в България започват да се разделят на „млади“ и „стари“. „Младото“ българско литературно поколение започва да се противопоставя на творчеството на Вазов. Според Милена Цанева: „Ако през 80-те години Вазов представляваше цяла една национална литература в миниатюр с такива класически върхове като *Епопея на забравените*, *Немили-недраги*, *Чичовци*, *Иде ли?* и блестящия венец на първото преходно следосвободенско десетилетие – националната епопея *Под игото*, то през 90-те години техният автор е вече само един от стожерите на българската литература“ (Цанева 1990: 92). Всъщност през първата половина на 80-те години на XIX в. Вазов е по-близко в своето поетическо развитие до ония насоки в българския литературен развой, чийто изразител ще стане кръгът *Мисъл*, отколкото по-късно, когато започва естетическия двубой между тях (Цанева 1990: 94).

Иван Вазов е посветил цялото си творчество на България и на всичко онова, което можем да наречем родно. Самият той е България и чрез творбите си обезсмъртява националната ни идентичност. Той заема централно място не само в литературен, но и в социо-културен контекст. Произведенията, завещани ни от Вазов, са се превърнали в нравствена школа и основа за национално възпитание, през които преминава всяко едно поколение българи. Според Милена Цанева: „Творчеството на Вазов излиза извън рамките на чисто литературните категории. И това намира израз в централното място, което неговият автор продължава да заема в българския национален живот дори и тогава, когато отдавана е престанал да бъде водеща фигура в литературното ни развитие“ (Цанева 1990: 95).

Иван Минчов Вазов е роден през 1850 г. в гр. Сопот в семейството на Минчо и Съба Вазови. Вазов е възпитаван строго, патриархално – с почит към родното и българските традиции. Майка му – Съба Вазова изиграва ключова роля в неговото формиране, като го подкрепя още от времето на първите му творчески опити. Тя е закърмила бъдещия творец с народни приказки и му е пеела български народни песни. Баща му – Минчо – е искал сина му да стане истински възрожденски търговец, но младият Вазов, увлечен от зова на своето сърце и своята душа, избира литературата за свое призвание. В родния си град учи и завършва трикласното училище, в него прекарва детските си години. След това продължава да учи в Калофер при Ботьо Петков, известен като даскал Ботьо – забележителен учител – новатор, просветител, будител, книжовник, благодарение на когото се запознава с образци от руската и френската литература, които оказват голямо влияние за формиране на собствен вкус и усет за литература, а с това и върху неговото литературно развитие.

През 1866 г. се записва и по-късно завършва 4-ти клас в Пловдивската гимназия, ръководена от Йоаким Груев, където учи гръцки, турски език и френски език. След това до края на жизнения си път се самообразова. От двадесетата му година започва неговото безконечно скитане и странство – из Румъния, Турция, Гърция, Русия, Швейцария, Франция и Италия. През 1870 г. младият Иван е извикан от майка си в Сопот, за да продължи занаята на баща си. Той обаче отказва. Същата година излиза неговото първо печатно произведение – стихотворението *Борба* (1870). Баща му, огорчен от интереса на сина си към поезията, решава да го изпрати в Олтеница при своя брат, за да подтикне младия човек да се посвети на търговията. Скоро след пристигането си във Влашко, Вазов започва да учи румънски език и да чете поезия. Там той пише много произведения на български, които излизат в различни списания и вестници, като например: *Периодическо списание* (1870–1911), списание *Читалище* (1870–1875), вестник *Свобода* (1869–1872) и др. Малко по-късно бяга от чичо си в Браила, където се запознава с хъшовете, с Христо Ботев и с много други възрожденци и революционери. Тези знаменити личности и времето, прекарано с тях, събуждат патриотизма у Вазов. Същата година се връща в Сопот за две години и по-късно заминава за Свиленград, където работи като учител.

Според Милена Цанева „...за петте десетилетия, изтекли от годините на неговото първо публикувано стихотворение, Вазов издава 20 стихосбирки, които очертават един изпълнен с творческо напрежение път. Път, при който почти всяка нова стихосбирка означава и

овладяване на нови поетически територии, форми и похвати, изява на нови тенденции и насоки. Това не е просто поетическо творчество на Вазов – това е неговият поетически живот – със своята младост, зрелост и постепенно сбогуване със света, със своята отзивчивост към повеите на времето и със своята вяност на идеята за високата мисия на поета“ (Вазов 1995: 137).

През 1875 г. се връща отново в родния си град. По време на Априлското въстание Вазов работи като секретар на Българското централно благотворително дружество в Букурещ. В Румъния излиза първата му отпечатана стихосбирка – *Пряпорец и гусли* (1876). Повечето стихотворения са написани в България, но стихосбирката е довършена в Румъния. Това са най-вече бунтовнически песни, които са повлияни от произведенията на Христо Ботев и Стефан Стамболов, обединени под заглавието *Песни и стихотворения от Ботьова и Стамболова* (1875). Поетът се подписва с прякора Пейчин, за да предпази от преследване семейството си, намиращо се по това време в пределите на Османската империя. Според Милена Цанева „...неоспорим център на Вазовия поетически свят е родината – неизчерпаемият извор на неговите вдъхновения, постоянната тема на размислите му, основният обект на изображенията му. Родината като свръхценност, която осмисля живота на обществото и на отделния човек“ (Вазов 1995: 138). Вазов, преди да напише *Пряпорец и гусли*, е писал любовна поезия. Осъзнавайки обаче задачите на епохата, в която живее, той започва да пише стихове с бунтовническа нагласа. Той приема своя дълг на народен поет. Пряпорецът символизира знамето, бунта, а гуслата е музикален инструмент – символ на изкуството, чрез което Вазов работи за повдигането на човешкия дух. Обхванат от патриотично настроение, поетът изразява своите революционни мисли в стихосбирката. Тя е отражение на настроенията му в периода преди Априлското въстание. Вазов изцяло променя своите естетически възгледи, той мобилизира и обединява народа. Напомня на всички за красотите на България. Първото стихотворение от стихосбирката е със заглавие *Новонагласената гусли* (1874–1875). То е ключово, в него Вазов разкрива промяната в самия себе си. „Новонаглася“ се, „пренастройва“ се. Исква да бъде съпричастен, тъгува и изживява болките на българските бунтовници. Той живее с народа, стреми се да долови неговите състояния и нагласи. Може би се и разкайва малко за това, че не е обръщал достатъчно внимание на своите „братя, които влачат хомота“. Поетът сякаш си задава въпроса защо му са на народа всичките тези природни красоти, „кога го тъпчат дивни тиран“:

*И тъй душа ми, кат се побуни,
гуслата грабвам, струните скъсвам,
па я нагласям с по-нови струни
и с моите сълзи аз ги поръсвам.*

*Техний глас веке ще е печален
като печалний ек на горите,
като на Янтра писъка жален
и като стонът на букаите.**

(Новонагласената гусла, 1875), (Вазов 1995)

Стихотворенията са тъжни, но описват реалността в пределите на отечеството ни по това време. Стиховете са предназначени също да дават кураж на българските революционери. Българинът трябва да бъде смел, не трябва да се страхува вече от поробителя и да мълчи с преклонена глава. Иван Вазов се опитва чрез стиховете си да премахне наслоените песимизъм и неверие в себе си и да разкрие същностни за народа черти от характера.

*О, храбри панагюрци! О, синове достойни,
във вази е кипяла Асеновата кръв,
вий първи меч дигнахте и пряпорците бойни
и пуснахте на воля Шишмановия лъв!*

*Задрънкай, гусло моя, гърмете вие, струни,
и звукове по-мили издайте тоя час,
че духове велики имало помежду ни,
че бъдеще светливо имало и за нас.*

(Свобода или смърт, 1876), (Вазов 1995)

*Всички поетически текстове от И. Вазов са цитирани по издание (Вазов 1995)

Поетът се чувства **тълкувател** на народната съдба. Стихотворението *Де е България* (1876) говори за безкрайната любов и преданост на истински родолюбец към родината си. Освен към местата и топонимите, които придават безкрайна широта и пространственост на образа на България, поетът насочва вниманието ни към духовния смисъл на понятието родина. Под названието „България“ се има предвид не просто географската територия, а съществуването на цял народ.

*Там, де днес е зла неволя,
де народа ѝ мъченик,
дето плачат и се молят
се на същият език.*

(*Де е България*, 1876), (Вазов 1995)

В това четиристишие авторът ни подсказва, че България се намира в преходен период, който ще отmine и пак ще настъпят светли времена. „Се на същия език“ е доказателство и силен акцент за това, колко е силен българският дух. Езикът е съхранен, той е доказателство за историческата памет. Чрез следващите куплети от стихотворението поетът успява да ни пренесе с лекота през вековете на нашето славно минало. За него е най-висок дълг да дава на родината си, а не да взема!

Втората стихосбирка – *Тъгите на България*, е издадена през 1877 г. в Букурещ. Тя е отражение на емоционалното състояние по повод потушеното Априлско въстание. Оценена е от Л. Каравелов. Иван Вазов я пише изцяло в Букурещ. Чак след неуспеха на въстанието поетът научава за реалната ситуация в България през 1876–1877 г. При него постепенно пристигат известия за случващото се в отечеството. Авторът като че ли **хроникира** всичко случващо се в България. Той се вглежда в събитията, описва зверствата, извършвани върху българското население, и разкрива пред нас робската мъка на българския народ. Майсторът на словото е успял толкова изкусно да представи реални образите в творбите си, че дори след повече от един век те въздействат върху читателя. Вазов включва в стихосбирката стихотворенията *Към Европа* (1876) и *Политика* (1876), с които изразява голямото си огорчение от Европа и от това, че тя е безразлична към загиващия български народ. Европа е „сметкаджийка“, за която са по-важни

геополитическите ходове, отколкото моралните въпроси, касаещи стотици хиляди човешки съдби. Поетът апелира към висшите човешки ценности. Англия и „Западът“ са изцяло материалистично настроени. В *Подъл ли е българският народ* (1876) Вазов защитава българите от унизителните нападки от страна на „братята“ сърби, на които българите толкова много са помагали. Гласът на упрека е изведен в стиховете:

*Вий сте род долен – ни те казаха,
вий сте род долен и низко племе,
за смърт решено от много време;
от робство дълго сте веч изгнили
и кръв нечиста ври в вашите жили!
Не сте славяне, а стадо хора,
що в робство трае и мре в позора.*

(*Подъл ли е българският народ*, 1876), (Вазов 1995)

Вазов вярва, че единствено славната, величествена Русия е тази, която не само ще помогне, а и ще спаси България! За разлика от предишната стихосбирка тук времената са много тъмни, съпровождани от голяма горест и безнадеждност. Вазов с несломимия си дух дава надежда в стихотворението *Пролет* (1877) от стихосбирката *Тъгите на България*. Българинът никога не се предава, той възкръсва от пепелищата, за него има надежда, той вярва. Това е и девизът на Иван Вазов – аз вярвам, аз любя всичко що е българско и родно! Свидетелство за значимостта на тази стихосбирка е отпечатването ѝ в 1000 бройки и в горещото ѝ приемане сред хората. Третата стихосбирка – *Избавление* – излиза по време на Руско-турската война през 1878 г. Тя е създадена в два периода, в Свищов, където Вазов работи като писар при Найден Геров, и в Русе, където е командирован. Творецът изразява в одите си голямата си радост от събитията. Възпява Русия, руската армия и военните ѝ личности. Тук има стихотворения, посветени на руския император Александър II – *Ода на императора Александра II* (1877), на главнокомандващия на руската армия, брата на Александър II – *Николай Николаевич* (1877) и на самата руска армия – *Разходка до Баняса* (1877). Одите са отпечатани в Русе през 1877 г. Стихосбирката обхваща периода на възхода на българската надежда. Русите, „братушките“ идат на помощ „братскому

българскому народу“. Усещат се силните русофилски настроения в творбата на Вазов и големите му симпатии към царска Русия, почитта към загиналите руски солдати, към руския народ, който се е „жертвал“ за България. Според Никола Атанасов: „Той се остави да слуша гласа на народната душа в себе си, да я крепи в делата, да увенчава нейните усилия, да увековечи нейната слава. Вазов прозря народа и народът се позна в поезията му.“ (Вазов 1970). Народния поет описва радостта на народа от общата победа над петвековния тиранин. Българите вече са свободни, а отечеството продължава да живее чрез тях.

През 1879 г. в Берковица е създадена поемата *Грамада*. Там Вазов е назначен и работи като председател на Окръжния съд. Един случай от съдебната му практика го вдъхновява да напише тази романтична поема. Научава за старинен народен обичай, който е характерен за шопската област – обичай на колективно проклятие. Главните мотиви в произведението са: предателството на чорбаджията, любовта и проклятието, вярата и възмездието. Един от главните персонажи – тиранинът и предателят на българското население, кметът Цеко, който застава на страната на потисниците на селяните, е прокълнат от жителите на селото затова, че не позволява на дъщеря си Цена да се омъжи за бедния Камен. Освен това наказва собствената си дъщеря, като я дава на приятеля си Халит ага като слугиня. Камен успява да избяга от потерята, организирана от хищния Цеко. След като селяните научават за случилото се, ги обхваща страх от последствията от лошите постъпки на Цеко. Те се страхуват от наказание, което може да сполети цялото село, не само кмета. Тук авторът припомня народните обичаи и вярвания. За да накажат кмета, попът забива кол в земята пред къщата на Цеко, изричайки проклятие. От там нататък всеки, който мине покрай това място, хвърля по един камък с думите: „Проклет да е Цеко“. Тази грамада расте успоредно с проблемите и нещастията, които връхлитат върху тиранина. Грамадата символизира омразата и презрението на хората спрямо Цеко. Тя става все по-голяма и по-голяма, постепенно на Цеко му се случват нещастия: умират синовете му, постепенно губи цялото си имущество, влошава се душевното му състояние, започва да изпитва страх. Това са естествени белези за наказание свише. В края на поемата, когато селяните искат да убият кмета, се появява Камен с Цена, която по-рано същия ден е спасил с дружината си от Халит ага. Камен е символ на дълбоко кодираната в българина древна мъдрост. Вазов представя силата на любовта. Главната идея на поемата е за едно друго

наказание. За наказанието чрез самота. Иван Вазов е успял да разкрие ролята на греха в живота на човека.

От 1880 година Вазов заживява в Пловдив. **Пловдивският период** е най-силният и най-разнообразният в творческата му биография. Това е период, през който той написва някои от най-значимите си произведения. Освен че твори в Пловдив, участва и като народен деец в Източна Румелия, изявява се като публицист, критик, организатор на книжовно дружество, главен редактор на научно-литературно периодично списание – *Наука* (1881–1884), след това е редактор на първото чисто литературно списание в България – *Зора*, което той създава съвместно с Константин Величков през 1885 г. Двата заедно съставят и *Българска христоматия*, в която са включени над сто български и чужди автори. По-известните му творби създадени в Пловдив са: цикълът – *Епопея на забравените* (1881–1884), стихотворенията – *Не се гаси туй, що не гасне* (1883), *Българският език* (1883), *Новото гробище над Сливница* (1885), повестите – *Немили–недраги* (1882–1884), *Чичовци* (1884–1885) и др. *Епопея на забравените* е цикъл от 12 оди, създаден в периода от 1881 до 1884 г., в който са включени портрети на най-видните български възрожденци, будители, родолюбци, велики синове на майка България. Иван Вазов черпи вдъхновение от Захари Стоянов за написването на *Епопея на забравените*. Светлозар Игов акцентира върху значимостта на тази фаза в творческата му биография: „В този период Захари Стоянов и Вазов взаимно се стимулират в това си вдъхновение. След статията на Захари следват великолепните оди на Вазов от *Епопеята*, после идват *Записките* (1884–1892) на Захари, а след тях и *Под игото*. Освен общата горчива дума „забравените“, Вазов и Захари Стоянов си приличат още в нещо. Едно от предшестващите цикъла *Епопея на забравените* стихотворения в *Гусла* е наречено от Вазов *Дипломираните* и е израз на неговото лично огорчение от отказа да му дадат държавна служба, понеже нямал диплома“ (Вазов 1995: 181).

С тези поеми Вазов призовава народа си към събуждане, припомня му да не забравя героите си, техните подвизи, страдания и нечовешки усилия в името на свободата. *Епопея на забравените* заема едно от централните места в поезията на Иван Вазов. Това е цикъл за българските герои и светци – поетичен връх в българската поезия. Според Светлозар Игов „...на този фон – оскъдност на фактологическите данни, липсваща временна дистанция, необходима за историческата оценка – поразява не само обилието дори на фактологически подробности, а най-вече изумителната точност на историческата оценка,

която дава на българските герои Иван Вазов“. Според изследователя понятието „точност на историческата оценка“ не е много подходящо по две причини. Първо, защото одите на Вазов са преди всичко „сугестивна емоционално-образна представа за героите, а не тяхна историческа оценка (в строгия смисъл на думата). И второ, защото понятието „точност на историческата оценка“ изисква сравняването на Вазовите художествени образи с някаква по-късна, дадена от историческата наука, обективна оценка“. По-нататък в своето изследване Игов уточнява: „Ще звучи може би предизвикателно, но ще кажа, че такава историческа оценка и не е възможна след Вазов, защото в монументалните си визии за българските герои той е направил такава оценка завинаги невъзможна. Колкото и да изглежда парадоксално, но е така – образите, създадени от Вазов, са като че завинаги „дадени“ в неговата визия, която нито може повече да се допълни, нито да се накърни. „Фактите“, с които всяка историческа наука естествено ни обогатява относно явленията от миналото и личностите на историческото минало, могат само да потвърдят образа, създаден от Вазов, но не да го допълнят, а още по-малко да го накърнят. Да вземем само забележителното му стихотворение за Левски. Никога, никакво историческо изследване за Левски не ще ни даде повече от онова, което Вазов като че завинаги е дал като представа за Левски на българската историческа памет“ (Вазов 1995: 177). Именно заглавието на стихосбирката – *Епопея на забравените* е един символ за това, как ние, хората, бързо забравяме. Той успява да опише нещо по-сакрално, по-дълбоко от обикновеното. Образите, които е сътворил, обхващат не само външните, а преди всичко вътрешните качества на героите. Светлозар Игов споделя: „когато наричам забележителния Вазов цикъл „поетически иконостас на нацията“, нямам предвид само това, че Вазов ни е дал една портретна галерия на „светците“ (а това ще рече, мъчениците и героите) на Българското възраждане. Нито само това, че понякога той е стилизирал своите герои чрез сравнения с образи от Библията и църковната история, рисувайки ни герои и мъченици на вярата, които могат да бъдат сравнявани със свети личности от историята на християнството. Повечето от неговите герои разчупват каноните на християнско-църковните критерии за „святост“. Но те се вписват в каноните на една нова, Вазова религия – религията на обичта и саможертвата в името на Отечеството и народната свобода, които за Вазов бяха – ако не единствената – поне висшата му религия, която бе и религията на Българското възраждане. Без да противоречи (или понякога само привидно противоречейки им), а всъщност допълвайки и обогатявайки християнските нравствени

мерки, Вазов изграждаше образите на своите светци – светците на Българското възраждане – с критериите на самото Възраждане, в чиято „религия“ върховна мярка и съдник бе Отечеството, а най-свят подвиг – саможертвата в името на българската свобода“ (Вазов 1995: 184). Всички образи на герои от цикъла имат една обща цел и посока. Това е идеята за саможертвата.

Цялото творчество на Вазов е изпълнено с любов, вяра и порив към свобода. Така озарени от Вазовото слово живеят у нас не само героите, но и свещените места на България. Всяко българско сърце тръпне при Вазовото „О, Шипка“ или „Перушице бледна, гнездо на герои...“ А когато казва:

Манастирът тесен за мойта душа е. (Левски, 1881)

Или:

О, бесило славно! По срам и по блясък ти си с кръста равно! (Левски, 1881)

Или:

И Господ от свода, през гъстия дим, гледаше на всичко тих, невъзмутим!... (Кочо, 1881)

той съизмерва човешката саможертва с Божия промисъл. Сякаш напрегнато и задъхано пита защо и как е възможно да загиват най-милите синове на родината.

Стихотворението – *Българският език* (1883) е един от върховете в отношението на поета към родното, към национално значимото. Според Милена Цанева „България в лириката на Вазов носи явния печат на духа, вижданията и вкусовете на Българското възраждане. Възрожденски е преди всичко този ореол на сакралност, който обвива в нея понятието роднина (България е „свещена“, езикът на дедите е „свещен“, „свято“ е делото на българското освобождение и обединение)“ (Вазов 1995:139). В тази творба Иван Вазов описва красотите на родния ни език. Езикът е основният инструмент, чрез който ние, хората, можем да комуникираме. Той е основната градивна единица при осъзнаването на един народ, при формирането на една култура. Чрез езика могат да се съхранят вековните познания, история и традиции, фолклор и литературни текстове. Той е най-голямото богатство на народа, средство за запазване на националното самосъзнание. Художествените творби се създават чрез езика и колкото той е по-богат и по-конкретен, аналитичен и красив, толкова по-голямо въздействие ще има върху читателя.

Стихотворението е създадено по повод твърденията за българския език, че е немусикален и че на български език не може да се създава качествена литература, т.е., че е непоетичен. Тези твърдения отправят и чуждестранни писатели. Произведението е създадено няколко години след Освобождението и Иван Вазов много добре осъзнава, че най-развитият е именно разговорният език. Вазов е един от първите, които разбират важната роля на литературния език, който се различава от разговорния съществено. Именно художественият стил ще е този, който ще обогати и ще развие езика ни занапред. В първия куплет авторът ни връща и ни напомня за славното ни минало, за мъките на народа ни и за земята, в която сме се родили – България. В следващите куплети авторът защитава езика чрез описателна характеристика, говори за това колко е мелодичен, със сладки звуци, руйни тонове, мощен, красив и т.н. Не го защитава пред одумващите го само от позиция на родолюбец, но и от позицията на човек, който говори няколко световни езика! В петия куплет авторът се обръща към самия език. Разговаря с него за това, колко тежки и несправедливи са упреците, какви тежки хули са изказани – че не може да се творят художествени произведения на български:

*Не си можал да въплътиш в теб
съзнанията на творческата мисъл!
И не за песен геният ти слеп –
а за груб брътвеж те бил само орисал. (Българският език, 1883)*

С тази си творба авторът не защитава само езика, а всичко българско, самата държава със святото ѝ право да бъде самостоятелна, пълноценна, свободна. В последните две четиристишия авторът използва клеветите, нанесени върху езика ни и върху нас самите като народ, за да ги обори. Той е решен чрез своето творчество да докаже, че тези твърдения са неверни и да очисти красивия български език от тях:

*Ох, аз ще взема черния ти срам
и той ще стане мойто вдъхновение,
и в светли звукове ще те предам
на бъдещото бодро поколение;*

*ох, аз ще те обриша от калта
и в твоя чистий бляск ще те покажа,
и с удара на твойта красота
аз хулниците твои ще накажа. (Българският език, 1883)*

Новото гробище над Сливница е стихотворение, посветено на загиналите войници по време на Сръбско-българската война (1885 г.). На 6-ти септември 1885 г. (стар стил) Княжество България се обединява с Източна Румелия. Това никак обаче не харесва на Австрия, която настройва Сърбия срещу България. Сърбия обявява война на България на 2-ри ноември 1885 г. (стар стил), само два месеца след Съединението. Това действие от страна на сърбите се определя като противославянски акт. България, радостна още от скорошното събитие, влиза във войната с голям ентузиазъм и въпреки големите си жертви (около хиляда убити, около 4500 ранени) – все млади войници, побеждава Сърбия. Тази война става причина за международното признание на Съединението на Княжество България с Източна Румелия. Стихотворението е включено в стихосбирката *Сливница*, която е издадена през 1886 г. Творбата започва с траурно настроение, авторът говори на загиналите войници, които са минали в други полк. Авторът се прекланя пред младите българи, които не са жертвали живота си за пари или за слава, а са се пожертвали за родината. Да опазят все още крехката свобода, която е извоювана толкова трудно.

*Българио, за тебе те умряха,
една бе ти достойна зарад тях,
и те за теб достойни, майко, бяха
И твойто име само кат мълвяха,
умираха без страх. (Новото гробище над Сливница, 1885)*

Цялата творба е посветена на Отечеството, на българския народ. Войниците умират за България, тяхната смърт е смърт-жертва, смърт-обричане. България в поетическия свят на Вазов не е само територия, а родна земя, майка, с която нейните синове са свързани.

Немили–недраги (1882–1884) е повест за хъшовете, за българските емигранти в Румъния и техния нелесен живот. Ключовият момент, който подтиква Вазов да напише повестта си

Немили-недраги, е, че той е попадал 2 пъти между хъшовете. За първи път през 1870–1871 г. и втори път през 1876 г. Творецът прави едновременно и художествено, и реално описание на ситуацията, на живота на българската емиграция в Румъния. В повестта се описва периодът между 1868 и 1876 г., сиреч до избухването на Сръбско-турската война. Тук спира поглед върху битката при Гредетин. Самото произведение започва с описанието на студените, мрачни, нощни, негостоприемни улици на Браила. Един чужд, неприятелски настроен свят за българите, попаднали по принуда там. Като контраст на студенината на чуждото е поставен образът на бедната кръчма на стария хъш – Странджата. Той, известен още като Знаменосеца, държи една мизерна кръчма, в която приютава бездомните хъшове, и бащински се грижи за тях. Някога той е имал славно минало, а сега е кръчмар. Въпреки това, той се е превърнал в духовен баща и водач на браилските хъшове. Странджата е вече възрастен и болен човек, но въпреки това внушава уважение сред останалите с подвизите, които е вършил в миналото. Обичан е заради това, че се грижи за хъшовете, дава им подслон и храна. Те без него биха умрели от глад. В трета глава на повестта като смислов център се откроява прочувствената реч на Странджата. Със своите думи героят успява да въздейства върху хъшовете и да повдигне духа им. За него най-важно е те да бъдат сплотени, словото му е пример за човешко достойнство и смислено изживян живот. Тази кръчма символизира и закрилата, тя е малка светлинка в мрака за бедните българи. Там, при Странджата, се събират най-редовно хъшовете да разговарят, да си припомнят за старите си геройски подвизи от миналото, за да разменят информация за случващото се в България и за развитието на националната идея. Хъшовете са доброволни мъченици на своето време, които са посветили живота си за свободата на един цял народ. В текста могат да се открият три основни момента. Славното им минало – сраженията, за които постоянно говорят, които с голяма гордост си припомнят. Настоящото, т.е. мъченическият живот, който имат. Подчертани са редица детайли: овехтелите им дрехи, гладът, немотията, странството, мъченишкият им живот. На трето място – бъдещето, светлината, вярата им в победата над петвековния тиранин и свободата, светлината, която ги крепи. Повестта е публикувана за първи път през 1883 г., само 5 години след Освобождението. Вазов черпи вдъхновение за написването ѝ още от първия си период в Румъния (1870–1871), когато се запознава с голяма част от действителните герои, някои от които и – прототипи на персонажите. Заглавието на повестта *Немили-недраги* изразява враждебното отношение на румънците спрямо българските емигранти, прогонени от родните земи.

В бедната кръчма българите се чувстват сякаш на родна земя, забравят поне за малко за това, че са в чужда страна. Румъния им дава гостоприемство, но то е твърде ограничено – тук турците не могат да ги преследват. Отношението на местните жители спрямо емигрантите е враждебно. Те са богати духом, но изключително бедни в материално отношение, родолюбци, посветили живота си на идеята за свободата. Въпреки чуждата и неблагоприятна обстановка хъшовете не изпадат в отчаяние, те се веселят, дори се шегуват един с друг, споделят житейския си опит. Техните разговори протичат в патриотичен дух, припомнят си преживявания от боевете и трудностите в България от близкото минало. Тези хора – на пръв поглед различни – имат нещо общо, което ги сплотява – обичта към България и омразата към Турция. В повестта авторът използва контраст – мизерното настояще контрастира с възвишените цели и идеали на хъшовете. Те, за разлика от другите българи, се отличават с благородните си постъпки, ежедневната си борба за оцеляване в името на свещената идея. От една страна, България се намира толкова близо, стига да се прекоси река Дунав, а от друга страна – толкова далеч. В пета глава е описано как здравословното състояние на Странджата се влошава. Той остава на легло, туберкулозата напредва в развитието си. Старият хъш като духовен водач на останалите родолюбци до скоро е бил заобиколен от всички. След като остава на легло, всички го напускат. Кръчмата запустява. Тази бедна кръчма, която почти винаги е била пълна с хора и изпълнена с дим от изгорял тютюн, и пропита от киселите изпарения на евтините питиета, сега е празна. Единственият, който остава до края с него, е най-младият из между тях – Бръчков. Бръчков е този, който дава най-важната морална подкрепа за Странджата в периода, когато приближава смъртта. Знаменосецът дори в предсмъртните си часове в мислите си „лети към Отечеството, към Стара планина, към героичните освободителни сражения“ (Вазов 2004: 37). Младият Бръчков погребва Странджата. Един от главните герои е Македонски – хъш, с белези по тялото си от стари сражения. Македонски се нагърбва с нелесната задача да отиде в България и да се види с Левски, като при това рискува живота си. След като се справя успешно с мисията си, Македонски се връща обратно в Браила. След време се среща отново с останалите българи и споделя трудностите, които е преживял по време на съдбовната мисия. Всички чакат да настъпи големият ден. Денят, в който ще се бият за свободата на България, денят, в който ще изпълнят своя свят дълг, денят, когато геройски ще умрат, сражавайки се за отечеството си. Сръбско-турската война е започнала. В края на повестта хъшовете заминават за Сърбия

заедно с руски войници доброволци. Там, на бойното поле, в битката при Гредетин загиват много черногорци, българи, руски офицери и всичките хъшове освен Македонски.

Остана жив само Македонски, комуто единадесетте рани заздравяха и дясната ръка изсъхна. Той сега е разсилен и мете с лявата ръка канцеларията...и тоя лев в Стара планина, и тоя герой на Гредетин, малодушно трепери сега пред гласа на грубия писар...

Една дълга агония!...

Бедни, бедни Мекедонски! Защо не умря при Гредетин?...

(Вазов 2004: 111).

Чичовци е битово-хумористична повест, публикувана за първи път във в. *Зора* през 1885 г. В повестта Иван Вазов разглежда предосвобожденския живот на малко провинциално градче и негативните страни в характерите и поведението на българите от онова време. Героите от повестта не се стремят към големи подвизи, те не споделят героични идеи, техният свят е наивно-идиличен, ограничен; занимават се с дребни работи, които не надхвърлят рамките на поробеното общество, в което живеят. Героите тайно желаят Освобождението на България, но не се осмеляват да изкажат патриотичните си стремежи. В произведението се редуват комични положения и конфликти, чрез които авторът ни представя бита и отделни човешки типове от малкото провинциално градче. Подзаглавието „Галерия от типове и нрави български от турско време“, ни подсказва за съдържанието на повестта. За разлика от другите герои на Вазов от *Епопея на забравените* или *Под игото*, тук, в *Чичовци*, авторът описва хора, които нямат нищо общо с героичното, с романтичното, със саможертвата. Тези герои не допринасят с нищо за освобождението на България. Вазов, пренасяйки ни в епохата на „чичовците“, ни показва и подсказва за „чичовщината“.

Милена Цанева споделя своето наблюдение: „Това, в никакъв случай не означава, че *Чичовци* е просто един отдых на писателя от сериозното творчество. За авторския му облик това произведение е не по-малко сериозно от другите. Нещо повече, то безспорно се нарежда между най-представителните му творби. Защото какво би бил Вазов без обкръжението на сопотския микрокосмос, слял се завинаги с неговия писателски образ? А за българската литература *Чичовци* заедно с *Хаджи Ахил* бяха първото навлизане в завладяващата атмосфера на този колоритен, неповторимо български свят. Тази повест е

органически израз на жизнения опит на белетриста от решаващите години на неговото детство. И тя бе необходима крачка в неговия творчески развой. Ние не бихме могли да си представим Вазов без *Под игото*. А за да стигне до него, авторът на *Епопея на забравените* трябваше да мине през *Чичовци*. Разбира се, непосреден и спонтанен като художник, той не съзнава, че вече прави етюди за бъдещия голям замисъл – той просто ни разказва за света на своето детство, разказва ни, смеейки се. И в този смях е и неговата трезвост на реалист, чужд на сантименталната идеализация, и неговата снизходителност към тези, които така сполучливо нарече „чичовци“ (Цанева 1990: 138–139).

Използвайки забавни хумористични сцени, авторът много точно разкрива характеристиките на отделните герои, но в нито един случай в хумора му не се забелязва студенина. Главните топоси, чрез които се представя общественият живот, са кафенето и църквата. Кафенето е място, на което темите за разговори са неограничени. Там българските всезнайковци говорят за политика, за „восточний въпрос“, за българския правопис и върху най-различни други теми, спорят с голяма ожесточеност, вярвайки, че те наистина знаят всичко по-добре от останалите. Иван Вазов хумористично описва спомените си за този обикновен и простоват живот, които са му останали от детството. Жителите на това малко градче са от различни социални прослойки, но тях ги сплотяват общи черти – как умеят да се присмиват на другите, как клюкарстват и обсъждат, как мислят за себе си. Едни от значимите герои в повестта са съседите Варлаам Копринарката и Иван Селямсъзът. Между тях възниква конфликт. Варлаам е скромен човек, който редовно ходи на църква, не пие, рядко посещава кафенето, смирен по сърце, кротък. Селямсъзът е също добър човек, но той пък обича веселбите, да си пийне винце, разговорлив, също не търси конфликти. Тези двама души взаимно си правят бели, общуват не като възрастни зрели мъже, а като деца. Варлаам и Селямсъза са незрели в поведението си, те се стремят да се накърнят взаимно. Разпрата между двамата съседи не е ключова в повестта. Тя е само една част, една смешна история от живота на градчето и „обществото“, но събрани заедно, всички отделни моменти от техните отношения ги характеризират като дребни, малки, незначителни. Това е общество от множество герои: Хаджи Смион, Иванчо Йотата, Мирончо, Мичо Бейзедето, господин Фратьо и други. Без всичките тези герои картината не би била завършена. Повестта разкрива реалните характери на тези полуграмотни българи от онова време. „Голямото“ време тук е пресъздадено в дребните битови вражди. Въпреки своята еснафска

ограниченост това е част от мисленето, поведението и психологията на българина в очите на Вазов.

През 1886 г. Иван Вазов заминава през Цариград в Одеса, където в периода 1887–1888 създава романа *Под игото*. Романът *Нова земя* е – своеобразно продължение на *Под игото*. В него авторът описва живота в следосвободенска България. Произведението излиза за първи път от печат през 1896 г. и е посрещнато критично. Това провокира Вазов след това да обмисли приключването на творческата си дейност.

Иван Вазов издава и няколко сборника с разкази. През 1901 г. излиза сборникът *Видено и чуто*. В него е публикуван един от най-известните разкази на Вазов – *Дядо Йоцо гледа* (1901). Като главен герой в тази творба е представен слепият старец дядо Йоцо. Този осемдесет и четири годишен човек, жител на затътеното планинско селце в Искърския пролом, е един от най-представителните образи за българската белетристика след Освобождението. Дядо Йоцо, прекарал целия си живот под властта на турските поробители, ослепява в началото на Руско-турската война. Тази физическа промяна го прави безучастен към заобикалящото го всекидневие, към селските спорове, към гюрултията в кръчмата... Строежът на железницата се превръща в най-интересното събитие в неговия живот, което го кара да „заживее“ отново и го изпълва с радост. Старецът от сутрин до вечер стои на скалата и „наблюдава“ напредването на строежа. След завършването на железницата дядо Йоцо редовно се отправя към скалата, за да размахва шапката си, поздравявайки минаващите влакове.

През 1902 г. излиза сборникът *Пътър свят*, след него – *Утро в Банки* (1905). Творецът публикува още *Повести и разкази* в 3 тома (1891–1893) и *Драски и шарки* в 2 тома (1893–1895).

Сюжетът в разказите на Вазов е най-често хронологически последователен. В тематично отношение Вазовите разкази са обвързани с предосвободенските нагласи, с националосвободителната борба или с въпроси, пред които се изправя човекът след Освобождението. В следосвободенските авторът често изобличава моралния упадък на героите.

През 1894 г. и 1896 г. поетът е избран за народен представител. В периода 1897–1899 той е министър на Народното просвещение. След това се оттегля от активния си политически живот, осъзнавайки министерската си функция като грешка в своя живот.

Иван Вазов завършва своя земен път в София през 1921 г.

2 Втора глава

Романът *Под игото* – творческа история. Историческо време и място

Иван Вазов написва несъмнено най-известната си творба в изгнание, в Одеса.

„Прокуден от България в 1887 година – пише сам Вазов към петото издание на романа през 1920, – аз прекарах около една година в Одеса. Много скръб, много мъки изпитах там по изгубеното отечество. **Умът ми, сърцето ми, душата ми** постоянно летяха към него. Но ето, дойде ми вдъхновението да напиша този роман, и **аз задишах пак въздуха на България**“ (Игов 2010: 310).

Романът е българският литературен връх, който остава ненадминат и до днес. Но, преди да създаде този роман, авторът е изминал колосален път в своето развитие. В началото на своя живот е повлиян най-много от майка си, която го е закърмила с български народни приказки и песни. По-късно поетът научава френски и руски език. Благодарение владеенето на няколко езика се запознава с образци на европейската литература в оригинал. Едни от любимите му автори са Виктор Юго, Хайнрих Хайне, Лев Толстой и Йожен Сю, но сред най-значимите е Хюго, както го нарича самият Вазов. Тези автори изиграват важна роля във формирането на Вазовите по-късни произведения. В повестувателната поетика на Вазов оказват силно влияние европейската и руската романистика. Според Т. Жечев в този роман се сплитат приключенско-романтичното и летописно-епопейното начало (Жечев 1990: 113).

Вазов, попаднал в изгнание, самотен, скърбящ по изгубеното си отечество, решава да напише роман, в който ще успее да обхване и да опише живота на българите в последните години преди Освобождението в неговите най-големи дълбини – ежедневието и бита на обикновените селяни и по-заможните търговци, на младите и старите, живота на един народ, неговите радости и мъки, любов, стремежи, идеали и непостижимата дългоочаквана мечта за свобода. Поетът, огорчен от политическите интриги и от вътрешните противоречия на българските емигранти, създава един различен свят – свят, по който скърби и в който желае да живее. С този текст изгражда своеобразен мост между изгнаничеството и родината и по този начин той успява да възстанови жизнената среда на детството си. И чрез това вдъхновение Ив. Вазов пресъздава атмосферата, въздуха на България. По думите на автора, който разказва за донесения от Румъния ръкопис: „Там,

при картините на нашия бит в навечерието на Руско-турската война, бях изобразил и революционния дух, който подготви Априлското въстание“ (Вазов 1986: 6). В тези свои споделени мисли авторът задава двете опорни точки, двата главни смислови центъра – бита и бунта. Всяка от тях има своята роля, за да се постигне пълната картина на времето. Тяхното актуализиране е възможно само в условията на дистанция и носталгия: „Този труд ме държеше чрез скъпите спомени, що будеше в душата ми, в постоянна връзка с изгубеното отечество; той ми беше едничка утеха в скитния ми изгнанишки живот“ (Вазов 1986: 6). За тази мъка и начините, които е открил, за да я преодолее, Вазов споделя с Константин Величков и разбира, че неговият приятел и съмишленик е открил сходно средство – започнал е да превежда „Божествена комедия“. Важен момент от личната биография на твореца и от обстоятелствата за написване на текста е фактът, че макар и посрещнат добре в Одеса, той бързо открива колко празен и безсмислен е животът в чужбина.

Един от големите изследователи на българската литература – Петър Динеков – разсъждава за този период така: „Средата го гнети и измъчва, мисълта му непрекъснато го връща в родината, обхваща го силна носталгия. ...той реализира копнежа си в една творба, в образите на която възплъщава всичко, което му е близко, мило, скъпо. ...родината е видяна през погледа на един изжаднял за нея прокуден неин син“ (Вазов 1986: 7). Така П. Динеков мотивира емоционалното отношение на автора. Можем да открием това отношение не само в изображението на герои, характери, битови картини, пейзажи. То е в самата нагласа, в позицията, с която авторът се обръща към света на родното. Сюжетът на романа обхваща само една година – от 1875 до 1876 година. Това е времето от появяването на Иван Кралича до неговата смърт, сиреч до избухването на Априлското въстание, но въпреки това кратко време, в което се разиграва действието на романа, майсторът на перото смогва да ни разкрие най-интимните кътчета от живота на българския човек, чистотата на българското патриархално семейство, традициите във всекидневния живот, както и жестокостта на предателството и постепенната промяна в състоянието на поробения народ.

От *Под игото* безспорно струи любов към всичко българско и родно. Подбалканското градче, което описва в романа си Вазов, е Сопот, неговият роден град, но той го нарича Бяла Черква (това е българският превод на турското име на Сопот – Акче Клиси). Ив. Вазов споменава пред Иван Шишманов в една от анкетите: „... когато отидох в Одеса и

наченах своя голям роман, аз вече имах един голям запас от портрети, които нямаше освен да преснема, за да обрисувам своята галерия от сопотски типове.“ (Шишманов 1976: 210). Началото на този великолепен роман-епопея трябва да търсим още в повестта *Чичовци*, в която авторът описва живота на българите в периода на последното десетилетие под турско робство и която може да се разглежда като подготовка за романа *Под игото*. Доста от фигурите, описани в *Чичовци*, можем да срещнем по-късно и в *Под игото* и в романа *Нова земя*. Редица изследователи – Светлозар Игов, Тончо Жечев и др. – определят тези три творби като разножанрова трилогия за живота, бита, нравите, болките, страданията, обичта, вярата и надеждата на българина и историческото развитие на една държава, на една мечта. Според Милена Цанева „непретенциозната хумористична повест *Чичовци* и замислените в широк национален план Вазови романи *Под игото* и *Нова земя* (1896) се обединяват в своеобразна вътрешно свързана трилогия. Трилогия за съдбата на едно кътче от подбалканската долина, отразило историческото развитие на България в изпълнените със съдбовно напрежение години между 1867 (към която се отнася действието на *Чичовци*) и 1885 (когато завършва действието на *Нова земя*).“ (Цанева 1990: 182).

Героите от *Под игото* са истински с малки изключения. Българи, сопотчани, съседи, бащи и майки, братя и сестри. За прототип на чорбаджи Марко се смята бащата на Ив. Вазов, описан максимално действително, биографично – със силните и слабите му страни, с физическите и моралните качества. Баба Иваница, д-р Соколов, Каблешков, Иванчо Йотата, хаджи Смион..., те всички са истински лица с леко променени имена от автора. Бойчо Огнянов е измислено име от писателя. Героят синтезира черти от образите на Левски и Заимов. Името на Рада също е измислено от автора. Дори и Мунчо е действително лице с истинското си име. Според мемоарите, водени от Ив. Шишманов, Вазов споменава за един Мунчо, който бил идиот и е живеел в манастира. Така наред с *Епопея на забравените* и *Записките* на Захарий Стоянов и тази великолепна разножанрова трилогия на Ив. Вазов (повест, роман-епопея...), придобива мемоарно-автобиографичен характер. Авторът се връща в своите спомени в детските си години в един хубав и безгрижен свят, изпълнен с радости... По този начин, чрез възстановяване на спомените „оживяват“ фигури, необходими за написването на повестта *Чичовци*. „Хаджи Ахил е първият жив тип от Сопот, който използвах за своите разкази – съобщава по-късно Вазов на своя приятел и довереник проф. Шишманов. Той е предшественик и на *Чичовци*, и на

многобройните сопотски фигури с които населявам *Под игото* и отчасти *Нова земя*.” (Шишманов 1976: 261).

Поради започналите в България политически гонения след абдикирането на Батенберг, Вазов като изявен русофил заминава на доброволно изгнание в Русия. Там, той през периода 1887–1888 г. написва основната част от този роман-епопея. Подобно на Вазов и Адам Мицкевич, и Виктор Юго създават националните си шедеври в изгнание. В творческия път на Ив. Вазов се забелязва, как поетът се е учил от чуждестранни литературни жанрови образци. Тази книга е израз на любов към родината и основно място в нея заемат събитията от националното ни минало, които остават неподвластни на времето. „Когато наченах в Одеса да пиша романа си – разказва Вазов пред проф. Иван Шишманов, – мен се мяркаше да съчиня нещо подобно на *Miserables* на Виктор Хюго, както се вижда от началото на романа: избягването на Огнянова от къщата на чорбаджи Марка напомня донегде нощното посещение на Jean Valjean в дома на свещеника Bienaime.” (Шишманов 1976: 262). Това е един „експлоатиран“ вече модел в европейската литература. В романа на И. Вазов „чужденецът“, „непознатият“, идва, за да донесе идеята за промяна, бунт и свобода.

Авторите, които са имали пряк допир и опит с революционната дейност, създават мемоарно-биографична литература. Тази тенденция е характерна за 80-те години на XIX в. в българската литература. Самите творци от този период не са се смятали за автори, пишещи истории за историята, а за свидетели на тези исторически събития. Дори Ив. Вазов, когато говори за позицията си на писател, пресъздаващ историческите събития, се самоописва като скромен свидетел.

Времевия период между 1875 и 1876 година е един от най-ключовите в съвременната българска история по отношение на развитието на народа. Осъществява се колосален преход на българския народ към нови духовни висоти и нови хоризонти, към промяна в мисленето. Във Вазовата национална епопея има не само сведения за това, кои сме ние, а и въпроси, наблюдения, внимателно проучване. Свои отговори на поставените от автора въпроси предлагат *Немили-недраги*, *Чичовци*... При представянето на отделните характери, сцени, картини от живота авторът прави редица изводи относно народопсихологията.

Мястото на действието в романа е България, по-конкретно – родният град на Ив. Вазов – Бяла черква и околните подбалкански градчета. Малкото градче присъства в текста не

само като начин да се назове родното, близкото в емоционално отношение, но реално далечно пространство. То е представително за живота на българите преди Освобождението. Редица изследователи говорят за ролята на Подбалкана по времето на Българското възраждане за опазване духа, традициите и самосъзнанието (Генчев 1995). Именно тук, в Бяла черква, е проследено пресичането на „голямото“ и „малкото“, лично човешко време. Тук е проследена промяната в човешката душевност, израстването на народа от подготовката за борба до връхната точка – самото въстание.

Въпреки че в романа е описан животът на българите от Бяла Черква, Ив. Вазов е успял да надмине границите на подбалканската област и с описанието на родния си град да обхване в своето подробно етнографично-биографично представяне целия български народ, успял е да опише с „малко“, „много“, да направи аналогия между микро- (Бяла черква) и макро- (България) космоса. „У Вазов е извънредно живо чувството на летописец, призван да остави достоверни свидетелства за духа, нравите и дори материалния бит на едно отминало време. Но с усета на художник той възлага художествени функции и на най-типично етнографските детайли.“ (Цанева 1990: 179). В цялата тази идилична, домашна картина, с която започва *Под игото*, писателят изразява топлотата на своите спомени за родния дом и по този начин ни показва и своята представа за традиционното българско семейство. „Та това е Вазовият роден град. Неговата родна къща. Битът на Бяла черква – това е жизнената среда на Вазовото детство. Оттам и тая мекота в рисунъка, тая топлина в тона, тая носталгия, която се прокрадва между редовете...“ (Цанева 1990: 179).

Можем да кажем, че същинският художествен обект в романа е вътрешният свят на човека – животът, битът, обичаите и душевните пориви на отделния индивид и неделимото цяло, историческата съдба на народа. *Под игото* е жива история на живота в оня важен период на грандиозната промяна в ментално-душевен план, на духовно израстване на народа. „Битовите изображения в *Под игото*, в които така пълнокръвно се изявява пластическото майсторство на художника, са продължение на една от най-самобитните български разказвачески традиции. И същевременно с тях Вазов направи крачка напред в сравнение със своя предшественик Л. Каравелов...“ (Цанева. 1990: 178).

Благодарение на Иван Вазов и Захарий Стоянов с неговите *Записки*, можем да се запознаем по-детайлно и достоверно с живота на българина и възрожденското дело. *Под игото* не е само роман и не е само епопея, то е роман-епопея – „енциклопедия за живота на българите в навечерието на Освобождението“. „Но цялото това документално богатство е

разстлано пред нас, за да стигнем чрез него до вътрешната същност на българина от онова време, да разберем душата на един народ, патоса на един исторически момент.“ (Цанева 1990: 178). Роман-епопея, написан от родолюбец, който, освен че познава героите, представени в *Под игото* и в предишната си творба пряко свързана с произведението, е и исторически свидетел на всичките тези събития. Осемдесетте години са характерни за творчеството на Ив. Вазов с патриотично-героичните теми, както и с темите, свързани с предосвободенската епоха в цялата ѝ широта. За разлика от поетическата тематика, която се е насочила към съвременността, белетристиката все още остава под силното влияние на историческите събития от предосвободенско време. Тази силна вълна от патриотичен ентузиазъм на творците е естествена реакция срещу буржоазната деформация; тя е опит за засилване вниманието на националното съзнание към национално и исторически значимото. Именно тогава Вазов написва ако не най-значимите си произведения, то поне едни от най-значимите за високата българска класика за всички времена: *Епопея на забравените* (1881-1884) и повестта *Немили-недраги* (1883), които обезсмъртяват българските революционери и борци за свободата. След *Немили-недраги* Вазов написва повестта *Чичовци* (1885).

Именно в *Епопеята* ще открием грандиозните подвизи на българските герои, славното минало, силата и безстрашието, готовността за жертва, докато в *Чичовци* ще видим обикновените хора, в тяхното ежедневие, с притъпените им пориви, примирили се с настоящото положение. „По време на емигрантските години в Одеса тъгата по изгубената родина слива тези две еднакво закономерни за творческото развитие на автора художествени начала, оживява в своето естествено единство битовото и историческото време на нацията и така се ражда романът *Под игото*...“ (Цанева 1990: 175). След *Чичовци* (1885) поетът създава *Под игото*. *Под игото* е най-ценената рожба на Вазовото творчество, творчески връх, въпреки че това е първият му роман. Времето е изисквало този роман да бъде написан – времето между бита и бунта, период на навлизането на „новото“ в живота на българина от онова време.

Новото трябва да започнем да го търсим с появата на Иван Кралича в Бяла черква. Той идва от тъмното и непознатото за привичния до тогава живот на хората в Бяла черква – от Диарбекир. Пътникът, появил се от „тъмното“ в една спокойна и прохладна нощ, в подбалканското градче, предвещава една голяма промяна. Този човек разпалва огъня на бунта с предаността си към националната идея и със своето поведение, толкова

необикновено за този привичен „чичовски“ модел на живот, за да настъпи промяната, „лудостта“ на един народ, която да превърне българите от вчерашни роби в хора, способни на героичен подвиг. Героят е един от малкото, които нямат прототип. Образът на Бойчо Огнянов е издържан изцяло в духа на романтичния герой: той се различава от другите българи със своето поведение и предаността си към освободителната идея, за него се знае малко или почти нищо, миналото му е обвито в тайнственост. Той идва, за да донесе новата идея, да промени стария живот на поробените българи. Той се явява двигателят на революционните процеси. Той е странникът, който нарушава спокойствието на градеца. В началото на романа Иван Кралича се появява като призрак от тъмнината и влиза в спокойния и улегнал дом на чорбаджи Марко. Неочакваната нощна среща на двамата герои е символична среща между два различни свята. Светът на чорбаджи Марко и светът на Кралича. Тази среща предизвиква сблъсък между бита и бунта, след който няма обратен път назад... Животът поема нови посоки там, където битът на „чичовците“ умира, за да се родят новите духовни стремежи. В каква посока се развива и къде е същността на тази промяна? В промяната в бита и в психиката на българина в драматичния момент – подготовката за въстанието и преодоляването на страх, в променения начин на възприемане на себе си и света.

В *Под игото* откриваме един християнски свят, за който най-характерни са обичта към семейството, отечеството и честността. Но Ив. Вазов не скрива и тъмните страни на българите. Важна роля в творбата имат и предателите, лъжците и страхливците, които се противопоставят на „прогледналите“ хора. Тук виждаме принципите на битието използвани в романа – за да се преродиш, трябва да умреш, за да има героизъм трябва да има болка и страдание. Този роман на Ив. Вазов се е превърнал в един от основните камъни, крепящи националното ни самосъзнание, книга посветена на събитията от 1876 г. „Един народ, за цели пет столетия спрял в пътя на своето развитие, протяга ръце към широкия свят на културата. И в своите ненадминати художествени изображения Вазов спаси за поколенията наивната прелест на неговите първи стъпки.“ (Цанева 1990: 181). Ив. Вазов, успява да предаде голямото историческо събитие, преминаващо през живота и всекидневния бит на обикновените хора от народа. Той се връща към спомена за героичната епоха на национално–освободителната борба, като поставя в центъра ѝ Априлското въстание. Той проследява внимателно как се е отразило въстанието върху

духа и душата на обикновения българин и какъв отпечатък е оставило в народното съзнание.

Без този роман ние трудно бихме могли да си представим през какво е минал българинът в този бурен период от българската история и какво означава „пиянството на един народ“ в навечерието на Освобождението. Ив. Вазов ни е оставил културно наследство, благодарение на което можем по-добре и по-лесно да познаем самите себе си, защото дали в *Чичовци*, или в *Под игото* – това е българинът преди повече от сто години. Как по-добре да разбереш за себе си, да познаеш себе си, ако не знаеш своето минало. Милена Цанева обобщава: „И ненапразно наричаме този сравнително кратък и локално ограничен в действието си роман „национална епопея“. С неговите вдъхновени страници Вазов постигна почти невероятното. Без да изневерява на социално-психологическия облик на своя роден град, той огледа в него цялостния образ на България в патетичното навечерие на нейното Освобождение; без да украсява историята на един невъстанал град, утвърди и възслави поетичното безумство на Априлската епопея;... огледа в него робското минало, и националното възраждане на своя народ. Нещо повече – с неотразима художествена сила внуши необратимостта на извършения в народното съзнание и душевност исторически прелом, от който щяха да израстат и кълновете на бъдещето.“ (Цанева 1990: 216).

3 Трета глава

Образна система и сюжет

В романа *Под игото* се открояват редица персонажи, които имат изразено личностно присъствие. Тяхната поява обикновено е мотивирана чрез прекъсване или нарушаване на някаква установена норма, обичай, традиция. Повествователят спира вниманието върху такива герои, „вглежда“ се в техния портрет, облекло, поведение, разказва за отделни техни действия и постъпки. Те са най-често носители на качества, които оформят националния характер. С не по-малко внимание се открояват и отрицателните страни в поведението на други герои – необходими за постигане на контраст, за извеждане на акцент, чрез който отново да се потърси значимото и героичното в живота на българина. В първата група, представителна за авторите търсения, са Бойчо Огнянов, д-р Соколов, чорбаджи Марко, Боримечката и др.

Иван Краличът (Бойчо Огнянов) е син на заможен български търговец. Заточен е в Диарбекир заради участието си в чета през 1868 г. Успява да избяга от Диарбекир след осемгодишен престой и се завръща в България. Романът започва с неговата поява в Бяла Черква, с героичната му смърт се поставя край на повествованието. Бойчо Огнянов е централен герой в романа *Под игото* (1894). Според автора, неговият образ е синтез на черти от образите на Васил Левски и Стоян Заимов. Пристигането му в Бяла Черква предвещава сблъсък, който ще разтърси до основи живота на мирните жители на подбалканското градче.

Огнянов пристига в градчето с изключително важна мисия – подготовка на бунта. Той на външен вид е висок, мургав, с черни вдлъбнати очи, черна къдрава коса, благородно лице, осветлено от един мъжествен и енергичен поглед, подкупващ непобедимо сърцата на хората. Още първата нощ той спасява дъщерята на невинния старец, убива турците, от които се страхуват всички. Въпреки тази поставяща го в опасност постъпка, той печели уважението и симпатиите на много от жителите на градчето. Отличава се със самообладание и съобразителност във всяка от представените ситуации. Неговата ярко открояваща се личност дава възможност на повествователя да прави наблюдения, да търси гледни точки, чрез които да открие допълнителни страни от характера. Така го вижда дякон Викентий:

Този човек му се видя сега още по-висок и с още по-ново обаяние въз него. Образът му се осия от оная благородна, тиха, небесна светлина, която само великите пламвания на доблестта хвърлят въз човешката физиономия.

(Вазов 1986: 59)

В хода на романовото действие героят започва да се приближава до образа на романтичен рицар. Той печели още повече сърцата на хората, когато защитава в училището младата учителка Рада Госпожина и децата от Кириак Стефчов (главата *Радина вълнения*). Бойчо с вида си, поведението си и речта си се превръща в пълен антипод на Стефчов. Отличителните белези на героя са неговите интелект и образованост, и високите му нравствени качества като доброта, чувство за справедливост, благородство и решителност. С тези свои положителни страни печели и доверието на жителите на Бяла Черква. Той е действена личност, посвещава живота си изцяло на освободителното дело. Въпреки любовта си към Рада, избира една висша идея, която мотивира цялото му поведение, дава смисъл на живота му. В този герой се съчетават изключителното, онова, което влиза в контраст с устойчивото и повтарящо се във всекидневния живот на българина, и – типичното. Вазов едновременно изрязва личността от колектива и в същото време я показва като представителна за националния характер. В нея въздействащи са не толкова политическите идеи, колкото повтарящото се в поведението на българските борци за национално освобождение – тяхната решителност и човешко достойнство. Той е една от ония харизматични личности, способни да поведат масите напред, за да се изправят срещу смъртта. Бойчо Огнянов носи в себе си нещо изключително, което го отличава и го поставя над обикновените хора. То се съдържа и в името му – Огнянов. Именно огнената му натура, пламенността, са проява на абсолютния стремеж към една велика и кристално чиста идея. Главният герой напълно слива личния си живот с освободителното дело и подчинява личните си интереси на народните. Бойчо Огнянов се отказва от живота на обикновения човек, за да заживее напълно и единствено с големия живот на борбата. Положителните качества са търсени и открити от автора, за да събудят и провокират читателя. Посредством цяла поредица от преживявания и постъпки на героя Вазов се приближава не само до един обобщен образ, а и до една философия на революцията.

Кириак Стефчов е представен в романа на Иван Вазов като отрицателен герой. Той е заможен българин, син на чорбаджия, верен на турската власт. Неговата характеристика и портретното му описание, от които разбираме за отрицателните му качества, най-добре проличават в главата *Радини вълнения*.

Образът на Стефчов е представен не само чрез пряко наблюдение, но и чрез въздействието, което има върху другите неговото отсъствие. Още преди да се появи, разбираме за него посредством настроението на Рада Госпожина. В началото на традиционния изпит в училището тя е много радостна, защото Стефчов го няма. След неговото появяване тя пребледнява. В поведението му са открити грубост, неточните, заблуждаващи и трудни въпроси към децата. Главната му цел е да злепостави младата учителка. Децата също много се притесняват от него – едно момиченце усеща хладина от погледа му.

Характерни черти в неговия характер са надменността и тщеславието. Освен, че е несправедлив човек, най-отрицателната черта на неговата личност е родоотстъпничеството. Стефчов е предател на собствения си народ. Той проявява злоба, отмъстителност и подлост. Опитва се да прикрива предателските си постъпки и ги приписва лукаво на други. Воден е от собствения си страх и от желанието да покаже вяност към турската власт. Неговото малодушие и липса на човешко достойнство са средство за акцент и открояване на други, срамни по своята същност, проявления на българското.

Един от най-близките герои за Вазов, а и за читателя е чорбаджи Марко. Авторът споделя за силната прилика на този герой с образа на своя баща. Именно като баща, който е застанал в центъра на едно семейно пространство, е представен чорбаджи Марко в началото на романа. Той вечеря с многобройната си челяд и грижливо съветва децата си, разговаря с тях, интересува се от техните преживявания. Тук той е преди всичко възпитател:

„Чорбаджи Марко бе малообразован, от прежното време, той със своя естествен здрав смисъл добре разбираше човешката природа, и знаеше, че това което се запрещава, по-силно се желае. Марко възпитаваше грижливо синовете си като християни, със здраво самочувствие без робски страх в душите си. Освен това ги възпитаваше на почитеност и най-силното възпитателно средство което упражняваше върху децата си бе доверието. Дълбоко набожен и благочестив, Марко полагаше голямо усилие, да вдъхне у синовете си

религиозно чувство. Отнасяше се строго към ония, които пренебрегваха науката, макар и сам да не бе много учен, той усецаше в науката някаква тайнствена сила която ще оправя света.“

(Вазов 2002: 8)

Образът на Марко вдъхва у читателя симпатия и уважение. В патриархалния свят на българина мъжът е не само стопанин, но и образец за поведение. Той проявява внимание, съобразителност, наблюдателност за проявите на децата си, държи се с тях като с равнопоставени, цени високо образованието.

„Той беше човек около петдесетгодишен, с висок исполински ръст, леко приведен, но строен още. Лицето му, червендалесто, но опалено и позагрубяло от слънце и ветрове, поради честите му пътувания по кърища и по панаири, имаше сериозно и студено изражение, даже и когато се усмихваше. Големите му, надвиснали над сините му очи вежди, усилваха тоя строг тон на физиономията му. Но някакво добродушие, честност и искреност се разливаха по нея и я правеха симпатична и непобедимо извикваше уважение.“

(Вазов 2002: 10–11)

У героя откриваме християнски морал, готовност да помага на ближния си и на всеки според силите си. Пример за това е ситуацията около настъпилата в дома му суматоха, когато спокойната вечеря е нарушена от Краличът. Марко се въоръжава и е готов хладнокръвно да приеме всякаква опасност и да защити семейството си. Но когато разбира кой е неканеният гост, се успокоява и приема Краличът като близък човек, като скъп гост за семейството. След като неканеният посетител „посвещава“ домакина в своите планове, Марко е във възторг. Тук проличава готовността му да помага не само на приятелите и семейството си, но и способността да възприеме една благородна и близка до сърцето му кауза.

За разлика обаче от Бойчо Огнянов, за чорбаджи Марко идеята за бунта и самото участие в него се оформят постепенно. Той е преди всичко любящ баща и дълго мисли върху евентуалните последствия от присъединяването си към бунтовниците, защото се притеснява за децата си. Марко не е от най-богатите, но се стреми с усилие да издържа добре семейството си и да отгледа децата си като праведни християни. Накратко – Марко е честен човек, за когото на първо място е семейството, науката (училището, където той е

един от училищните настоятели) и уважението към хората. Марко с радост разпитва синовете си какво са научили в училище, защото е убеден, че знанията ще направят младите силни и способни. Нему доставя голямо удоволствие, радост и човешко удовлетворение, когато може да работи и да помага за благоприятното развитие на училището. Бащата се интересува от историята и най-много от периода, свързан с Русия. Смята, че трябва и младите да знаят, че има една държава, която ще помогне на българите да се освободят от робството. В неговия образ и поведение особено ясно се вижда преходът от устойчивост и константност към готовност за действия в името на народа.

Д-р Соколов е един от основните герои в романа *Под игото*. Той е приятел и съратник на Бойчо Огнянов. Представител е на българската възрожденска интелигенция, участник в сопотския революционен комитет. Соколов и Огнянов много си приличат по социална и идейна основа, но в същото време са коренно различни като характер, като темперамент и по начина, по който възприемат света. Бойчо Огнянов живее само с мисълта за революция, за него това е лично дело, дело на живот и смърт. Д-р Соколов е също предан на идеята за бунта, но за разлика от Огнянов проявява лекомислие, обича авантюрите, за него са важни и малките и големите дела. Доктор Соколов се радва на всичко в живота, той е веселяк, жизнерадостен, млад. Обича Лалка, но в неговото сърце има място и за пламенната страст на бейовицата. Действителното лице, криещо се зад образа на д-р Соколов, е сопотчанинът, приятел на Вазов, – Кошников.

Главните герои на *Под игото* имат една обща идея, която ги сплотява. Те са хора, които се опитват да видят света такъв, какъвто е, а не през призмата на робския страх и подчинение. Всеки от тях има свой собствен начин и път за постигането на свободата. Младия Соколов е изключително жизнена личност, той е пълен с енергия и сила, за него включването в борбата за освобождение е една прекрасна възможност да вложи някъде кипящата си жизнена енергия. Най-съществената разлика между Бойчо Огнянов и младият бохем Соколов е, че Соколов е готов без колебание да жертва живота си за Отечеството си, но не е способен в името на родината да забрави и пренебрегне всичко останало. Ако съпоставим чорбаджи Марко и доктор Соколов, те са с противоположна нагласа по отношение на семейството. Марко е любящ баща, за когото домашното огнище е на първо място. За разлика от него, доктор Соколов е пълно отрицание на уседналия домашен живот.

Иван Боримечката е един от второстепенните герои от романа *Под игото*. По външни белези той е с гигантски ръст, страшен на вид и огромна сила. Обича да яде сурово месо. Простичък и недодялан селянин от Алтъново, но не и глупав! Боримечката е много добродушен и всеотдаен в революционното дело. Същинският характер и духовното извисяване на Боримечката са разкрити във връзка със самото въстание в Клисуре. В тези тежки моменти за българския народ най-добре проличават характерите на отделните герои и тяхната същност. Боримечката е представител на селската прослойка в българското общество. Той остава в съзнанието на читателя с редица прояви, които акцентират върху неговата физическа сила – открадва своята невеста, изнася черешовото топче на Зли дол. Ако в първата си постъпка е воден от личните чувства и състояние, във втората той е подчинил себе си на едно голямо начинание. Той е не само смел. След разгрома на въстанието в Клисуре проявява реализъм и точна оценка:

„Та ако Клисуре загине, няма да загине България, я“!

(Вазов 2002: 471)

В тези негови думи се наблюдава желание да се устои въпреки всичко, готовност за продължаване на борбата, и когато тя е обречена на неуспех. При изграждането на неговия образ участва и реален прототип – Иван Танков Козарев. Романистът формира характери и човешко присъствие не само в резултат на творческо отношение, той се позовава и опира на конкретни наблюдения. Този герой се появява и в следващия роман на Иван Вазов *Нова Земя* (1896 г.). Според сюжета успява да избяга в Румъния, заедно с жена си – Гина. Там се образова, припечелва пари с отглеждане на добитък.

Чорбаджи Юрдан Диамандиев е сред второстепенните герои от романа. Представител е на старото поколение, описан е като човек стар, болнав, намръщен и нервен. Свързан е с грозното си минало, със стари неправди и грабителства над сиромашията. Освен това не му е чуждо доносничеството. Начинът, по който присъства, го приближава много до образа на Кириак Стефчов. Те са не само близки като тип поведение. Старият Юрдан не крие доброто си разположение към младия предател, когото готви за бъдещ зет. Юрдан Диамандиев е доста заможен чорбаджия изедник, забогатял чрез грабителство и предателство. Той е и убеден враг на освободителното движение. Не е обичан от никого. Отношението му към хората в градчето и към собственото семейство го превръщат в нравствен и идеен антипод на чорбаджи Марко Иванов.

3.1 „Обществото“ на малкия град. Основни топоси. Героят като част от колектива

В главата *Манастирът* Бойчо Огнянов заедно с воденичаря – дядо Стоян и дъщеря му Марийка, които Бойчо (по това време още Иван Краличът) спасява, се отправят към манастира. Старият воденичар не знае как да се отблагодари на спасителя си, та му предлага да го заведе при дякон Викентий, с когото са роднина. Тук повествователят използва гледната точка на посрещача, за да добави още характерни черти в образа на търсещия подслон и закрила:

„Честното сърце на дякона угади в госта един човек тъй благороден, както и юнак.“

(Вазов 2002: 37)

При раздялата между Краличът и Викентий, Краличът задържа ръката на дякона и изказва голяма благодарност, след което разкрива самоличността си пред младия дякон, с което едновременно го предупреждава, че поема голям риск. След като дякон Викентий разбира кой е неговият гост, отвръща:

„Добре дошли бай Краличев, Вие сте ми сега още по-любезен гостенин и брат. България има нужда от добрите си синове. Сега има нужда от много работа, много работа. Тиранията на турците е нетърпима и народното негодувание ще дойде до върха си. Трябва да се готвим.“

(Вазов 2002: 38)

Тук манастирският служител е също „разкрит“. Показана е не само способността му да „вижда“ какво се крие в човека, но и да предусеща конкретните нужди, да улавя смяната в настроението, да мисли и разбира какво предстои за цял един народ. Вазов добавя нови черти към образа на българския свещенослужител – той милее за народа, живее с неговите страдания. Освен дякона, дядо Стоян и Марийка, Иван печели през тази нощ още един

истински приятел – манастирския идиот Мунчо. Той е загадъчната фигура, която присъства при убийството на двамата турски злодеи.

В своя роман Иван Вазов спира погледа си не само върху отделни, ярко открояващи се герои. Повествователят въвежда личността в нейната постоянна, естествена среда – човешкия колектив. В романа са представени не само всекидневни картини от живота и бита на българина, а и местата, на които хората се веселят, празнуват, отбелязват важни моменти от живота на общността. Колективното цяло е особено важно за романиста – само като част от по-голяма група отделните персонажи могат да придобият допълнителна характеристика; да се открият черти от характерите им. В редица глави от романа вниманието е съсредоточено върху груповия портрет на хората, събрани от общото място, обща цел или намерение. Така в текста „оживява“ идеята за по-голямо цяло, в рамките на което битува личността.

Силистра Йолу е името на една прекрасна зелена морава, намираща се в дола, в близост до манастирската река. На тази морава, изпълнена със зеленина и свежест, като че ли владее вечна пролет. На север от нея се простира Стара планина. Хората обичат да се събират на нея и да празнуват, да провеждат веселби и празненства, да танцуват, да вдигат сватби... Това място има три предимства: прикритост, красота и прохлада, които го правят любимо за жителите на градчето. За жителите на Бяла Черква това е най-късият път за Силистра.

В главата *Силистра Йолу* Иван Вазов разкрива дълбокото си познание на психиката на поробения българин. Въпреки че българинът е под робство, той не е погубен, той живее, радва се на живота, весели се! Романистът Вазов прибягва до своите познания от психологията и поведението на българина:

„Един народ поробен...той яде, пие и прави деца. Една бъклица вино, изпита под прохладната сянка на върбите, край шумливата красна речка, прави да забравиш робството; един гивеч, изпечен с алени патладжани, миризлив магданоз и люти типерки и изяден на тревата под надвисналите клони, през които се гледа високото синьо небе, е едно царство, а ако има при него цигулари, то е върхът на земното щастие“ (Вазов 2002: 98-99).

В тази глава е предадена не само радостта от общата трапеза, но и въодушевлението на осъзнаването. Неговите възгласи намираме в буйните наздравии, а в спора между

Огнянов и Кандов рефлектира новата идея за освобождението. Именно във веселбите, представленията и седенките личи жизнеността на обикновения човек. Седенките са старинни обичаи, изпълнени с веселба, шеги, танци, музика и песни, от които блика хармония. Чрез тях Иван Вазов създава атмосфера на красота и топлота. Но времето на празника не е време, в което се забравя робството. Едновременно със сватбите и седенките се подготвя и почвата за борба. В природната картина е скрита красотата на българската природа, свързана с непобедимия български дух.

Ганковото кафене е средище на обществен живот, което Иван Вазов нарича „малък парламент“. Там на дневен ред са разговорите за въстанието, за политика и за Русия. То винаги е пълно, преобладаващите посетители са ентузиастични като чорбаджи Мичо, който заявява, че „Турция ќе падне скоро“. Освен това, че чорбаджи Мичо е ентузиаст, той е русофил до фанатизъм. Срещу неговия ентузиазъм се поставя скептицизмът на чорбаджи Марко, който осъзнава, че въстанието е лудост. Въпреки скептичното си настроение спрямо идеята за въстание, чорбаджи Марко не е против него. В същото време той не иска или не е готов в общата подготовка да участват членове на собственото му семейство. В кафенето, което е типично за своето време мъжко пространство, се четат вестници, обсъждат се световните новини, в него зрее и въпросът къде световната политика докосва живота на хората от Бяла Черква. Тук се поставят на дневен ред важните житейски въпроси и въпроси, свързани с бъдещето на България. Българите, обществото, започват да се осъзнават като част от света, настъпва един нов момент в душевността на човека – появата на националното самочувствие, готовността на народа да осъществи промяната.

Обществото се гордее с **училището**, то е символ на едно по-светло бъдеще на младото поколение, което ще бъде по-способно от старото. Не само чорбаджи Марко вярва в силата на науката, но и останалите жители вярват в нея и са привлечени от нейната тайнственост. Когато говори за училището, романистът се докосва до важен за българина въпрос. Просветата, обучението, познаването на историята са неделима част от настоящето и бъдещето на един народ.

„Един от най-големите празници бе тържественото завършване на малките деца. Завършването се проведе под формата на публичен изпит на ученичките. Събитието предизвика голям интерес сред цялата общественост, която присъства като публика на изпита“.

(Вазов 2002: 79)

По повод на предстоящото тържество училището е украсено, по стените са закачени портрети на българските първоучители. Атмосферата е приятна до появата на Стефчов, който се опитва да злепостави младата учителка пред присъстващите, като задава на децата трудни въпроси, на които те не могат да отговорят. Изпитът е по история. В най-трудния момент се намесва Бойчо Огнянов, който успокоява ученичките и задава същите въпроси, но по разбираем начин. В очите на Рада и нейните възпитанички Бойчо се превръща в спасител. В училището настъпва за кратко пак приятна атмосфера, докато чорбаджи Мичовата дъщеря Събка не се обърка и не казва:

„От турско робство ще освободи България цар Александър от Русия“.

(Вазов 2002: 84)

Въпреки че тези думи звучат детски, въпреки че са изказани с наивност и чистота, те отразяват общественото настроение на Бяла Черква. Още в главата *Радина вълнения* се появява идеята за „лудостта“ на един народ, за неговото зреещо самочувствие и непокорство.

Тлъка в Алтъново е глава, посветена на селския бит и традиционно свързаните с него занимания на момите. Тук е описан патриархалният бит. Момите от селото са поканени да работят в къщата на Цанко, където се състои тлъката. Освен за работа, седянката предоставя възможност за среща на момите с ергените. Те имат възможност да общуват помежду си, да се веселят, да пеят и да прекарват красиви моменти, изпълнени с радост. Бойчо Огнянов наблюдава случващото се от една скришна стаичка. Цанковица му разкрива, така да се каже, кои моми са по-хубави, кои са по-работливи и съответно кои са по-мързеливички, кои са по-заможни и т.н. От ергените, които са там, се откроява Иван Боримечката, описан като момък с исполински ръст, голяма сила и мощен глас. Той изпълнява няколко песни и привлича вниманието на една от момите – Стайка. След това заедно момците пеят стара хайдушка песен, която силно впечатлява Бойчо. В песента се пее за безстрашния хайдутин Стоян, когото залавят, и за неговата героична смърт. Вазов откроява тези моменти на колективно веселие и работа, като в същото време акцентира върху паметта, традицията, общите ценности, които събират младите хора.

Бойчо се вдъхновява от тази песен и разказва за своята идея, за осъществяването на която са необходими такива момци. Той е много радостен, защото вижда храбри момчета, готови за въстание. У героите в тази глава присъстват характерните патриархални черти като израз на най-хубавата, най-българската част в нашата традиция. Момците са добри, весели и кротки. Именно от тук, от средата на младите, ще се появят бъдещите храбри борци за освобождението на България. В дома на Цанко, който изключително си прилича с дома на чорбаджи Марко по своята обстановка, няма нито следа от робското ежедневие.

Представлението предизвиква изключителен интерес сред обществото на Бяла Черква. Всеки бърза да се подготви подobaващо за него. Бедните бързат да си купят билети, преди парите да отидат за сапун или за сол. Богатите пък купуват тоалети. Всички млади и стари говорят за представлението. В къщите се разпитват помежду си кой кого ще играе, бабите се питат, дали ще ходят на *Геновева*.

„Тая наивна и трогателна концепция беше разплаквала всичките баби и невести в града. Геновевината легенда помнеха и днес сичките, а много госпожи я знаеха наизуст драмата“.

(Вазов 2002: 120)

Иван Вазов описва подготовката за представлението в комична светлина, след това избора на актьори според техните качества, събирането на декори за представлението от домовете на богатите чорбаджии. Тази комично предадена „подготовка“ е от ключово значение, защото тук се забелязват признаците на пробуждащото се човешко съзнание. Хората „лудо“ се надпреварват да се включат, вълнуват се, очакват с нетърпение предстоящото. Интересът към представлението е голям, в самата вечер на него присъства цялото градче, включително беят. Кириак Стефчов се опитва да провали играта на Бойчо Огнянов, но въпреки това театърът завършва с огромен успех.

Многострадалната Геновева се превръща в най-силното културно преживяване на зрителите, от които малцина остават с ненасълзени очи. Господин Фратю играе ролята на коварния Голос. Той се възплава в ролята си толкова добре, че след това бабите започват да го мразят и се отнасят към него като към лош човек. Дори беят съветва Бойчо (Графа), следващият път да не го помилва, а да го убие. В поведението на обикновеното население на малкото градче можем да намерим противоборството на две основни линии.

Конфронтират се спокойното битово време на еснафското съществуване и героичното, романтичното като възможност в живота. Тези са двете основни характеристики, които изграждат цялостния облик на обществото от онази епоха и едновременно са в основите на промяната в съзнанието на един цял народ. „Вазов ни остави ненадминати картини на еснафския бит на малките подбалкански градчета. От художествени изображения етнографът и историкът на културата могат да черпят конкретни данни и сведения, а представлението на *Многострадалната Геновева* се възприема направо като документ, без който не може да мине историята на българския театър. Но цялото това документално богатство е разстлано пред нас, за да стигнем чрез него до вътрешната същност на българина от онова време, да разберем душата на един народ, патоса на един исторически момент“ (Цанева 1990: 178).

В романа е постигнато разчупване на патриархалната затвореност. Героите са извън рамките на собствените си домове. Те са често на **обществени места като училището, метоха, кафенето, театралното представление...** Хората все по-често се оказват в колектив, сред единомишленици, благодарение на което **отделната личност се осъзнава като част от по-голямо цяло**. В текста могат да се открият няколко ясно очертани противопоставяния – мъжко и женско пространство, мъжки и женски свят, мъжки и женски дейности. Така, ако мъжкият манастир е място, където е представен дякон Викентий, женският е открит чрез множеството си обитателки.

„Женският манастир в Бяла черква беше съвсем противоположен на мъжкия, затънтен при планината и вечно глух и безлюден. Тук, напротив, шейсет-седемдесет калугерици, стари и млади, сновяха цял ден по двора и по чардаците и оглашаваха с весела глъчка широката ограда, която ги забраняваше от суетата на грешния мир“.

(Вазов 2002: 70)

Женският метох е най-големият разсадник на „новини“ из града. Тук живее голямата сплетница Хаджи Ровоама – сестра на чорбаджи Юрдан Диамандиев. Тя е първенец по клюки, обича да слухти, да създава интриги и да вреди на хората. Тя измисля историята на новодошлия в града Бойчо Огнянов. Измисля си и след това разпространява за него, че е шпионин. Тя е много нещастна, защото не може да установи по какви причини е пуснат д-р Соколов, след като не е обадил на бея къде е бил по три часа в онай знаменита нощ.

„От четири-пет деня тя имаше безсъница, покой не достигааше клепките ѝ“.

(Вазов 2002: 72)

Най-накрая госпожа Ровоама разбира къде е бил д-р Соколов въпросната нощ и веднага бърза да съобщи на Стефчов... Сред другите калугерици в метоха живее и Рада Госпожина – сираче от дете, отгледана от Хаджи Ровоама. Рада работи за нея като слугиня. При Хаджи Ровоама идват на гости хора като Стефчов, Алафрангата, поп Ставри, Печо Пиронков и чорбаджи Юрдан. Тук „се раждат“ слуховете, създават се хипотези, появяват се предположения. Между клюкарките живее освен красивата и добра Рада и друга девойка с чисто сърце – Христина.

„Госпожа Христина бе известна патриотка, замесена в комитети, благодарение на което имаше лоша слава между такива хора като Ровоама и Стефчов“.

(Вазов 2002: 77)

В нейния образ се появяват черти от реален прототип. От разказа става ясно, че дори Левски е пренощувал веднъж у госпожа Христина.

Кафенето, женският метох, мъжкият манастир, училищната сграда са основни топоси на живота в Бяла Черква. В рамките на тези пространства героите напускат сферата на своя ограничен домашен свят. В разговорите, в песните, в препирните и веселието те са представени като личности. Показват както значими черти от характера си, така и отношение към родината, историята, колективната памет.

3.2 Релацията водач – колектив. От времето на бита към времето на бунта

Идеята за въстание се отбелязва и за пръв път става обществено достояние още в училището по време на публичния изпит, когато чорбаджи Мичовата дъщеря Събка се обърква и без да иска казва, че цар Александър ще спаси България от турците. С това Вазов показва съществуващата, но все още тайна до този момент идея за въстание. Чрез неволната грешка на Събка разбираме какви теми се обсъждат и за какво се говори по домовете на българите, че идеята съществува, но до този момент още никой не се осмелява да я изкаже публично. Думите на Събка са от ключово значение, защото с тяхното изричане се поставя под съмнение мирното и подреденото съществуване на всички. Още тук се забелязва разделянето на обществото на два лагера. Тези, които са привърженици на идеята, и нейните противници. Тази детска и отчасти наивна реплика е малка искра, знак за зреещи нагласи и настроения. Бавно и постепенно настъпва преломът в психиката на патриархалния човек. Стефчов демонстративно става и излиза от стаята, напуска училището, последван още от трима-четирима. Тези, които излизат, са в групата на страхливите, които не са готови да прегърнат новата идея. Останалите, които остават, по-късно ще приемат идеята за въстание.

Настроението, породено в училището (глава *Радини вълнения*), по-късно придобива нови измерения по време на театралната игра. Поривът на възрожденския българин към свободата е изразен в главата *Представлението*, когато цялата публика заедно запява революционната песен *Къде си, вярна ти, любов народна*, чийто автор е Добри Чинтулов. *Многострадалната Геновева* поражда толкова силни емоции у публиката, че тя забравя за робското си ежедневие, дори и за присъствието на бея. „Един народ за цели пет столетия спрял в своето развитие, протяга ръце към широкия свят на културата. И в своите ненадминати художествени изображения Вазов спаси за поколенията наивната прелест на неговите първи стъпки“ (Цанева 1990 : 180-181).

Преходът от времето на бита към състоянието на бунт се осъществява постепенно. Романът започва с пролетната вечеря в дома на бай Марко. Иван Вазов въплъщава в образа на чорбаджи Марко най-хубавите качества на българина: разумността, добротата, почтеността, стремежът към знанието, доброжелателността и устойчивостта. Благодарение

именно на тези качества българинът е успял да се съхрани през петвековното робство зад високите зидове на домашното огнище. В дома у Марко се усеща топлина, уют, сигурност, нещо здраво – българско. Тъкмо сигурността на домакин ще загуби Марко, след като Иван Краличът с появяването си разчупва робското спокойствие в Бяла Черква. Марко е човек, който има какво да губи и заради това, за разлика от Краличът неговото преобръщане е по-ценно. „В идиличната домашна картина, с която започва националната епопея на Вазов, писателят е успял да въплъти цялата топлина и на своя спомен за родния дом, и на представата си за традиционното българско „семеино огнище“. Но *Под игото* в никакъв случай не е семеино-битов роман. Интимният домашен живот на героите тук играе подчинена роля в определения от историческите събития сюжет. В хода на действието към семейството на бай Маркови писателят ще се върне още само веднъж – за да илюстрира чрез него обхваналото духовете всеобщо революционно въодушевление“ (Цанева 1990 : 185-186).

Героят, който в най-голяма степен представя мъчителното узряване на патриархалния българин за бунта, е чорбаджи Марко. Той е истински пример на почтен човек, който обича семейството си, постигнал е икономическа стабилност и е уважаван от обществото. Марко се стреми към сигурност, към опазването на семейството си и имота, поведение, присъщо на един разумен и разсъдлив стопанин. Това е една сигурна и проверена от българина вековна стратегия, благодарение на която, освен че е успял да съхрани своето имане, той е успял да съхрани и идентичността си по време на робството. Това, което е спасявало българина по време на игото, сега за него се превръща в бreme.

Българският дух вече е събуден, поривите на българина са други, той започва да търси своето заслужено място в света. Революционното начало е тясно свързано с промяна в мисленето на българина. Той постепенно започва да се чувства част от общото, от цялото. Узряването на чорбаджи Марко за идеята на бунта е бавна и мъчителна. Заради свободата трябва сам да надмогне себе си, стереотипите в живота си, сигурността, за да приеме като висш морален дълг – свободата на Отечеството. За да има свобода, трябва да има жертва. Едва когато човек е готов да я даде, ще заслужи свободата. Вазов представя чорбаджи Марко в психологическа дълбочина, което придава на романа реализъм и жизнена достоверност. Здравият разум в разсъжденията на Марко проличава в Ганковото кафене. Той се чуди на ума на ентузиастите, които не осъзнават, че многовековна империя като Османската не може да се победи от група хора, които дори нямат подходящи оръжия.

Чрез гласа на чорбаджи Марко говори гласът на отговорен родител за съдбините на близките си, човек, който не желае всичко да се разсипе само заради една рискована постъпка, чиито последици може да са катастрофални. Не че не мисли за бунт, но той също осъзнава, че България се намира в „лапите“ на поробителя и че един бунт е равен на самоубийство. Най-голямата борба на Марко е борбата му със себе си. Най-важната роля в неговия нравствено-идеен напредък ще изиграят същностните промени в неговия светоглед (главата *Новата молитва на Марко*). Постепенно разбира, че не бива да стои настрана от подготовката на бунта и се включва в нея. Подобно на първата част в главата *Представлението*, когато всички искат да участват активно в организирането на представлението и сега ентусиазмът завладява всяко сърце.

„В центъра на *Под игото* са големите исторически конфликти на епохата, оня напрегнат и патетичен момент от живота на нацията, който завършва с героичното Априлско въстание. Само че авторът не отделя изображението на тези конфликти от обикновения битов живот на обществото. Той показва именно това – как Априлското въстание преминава през душевността на обикновения мирен българин и очертава в националното съзнание историческа бразда“ (Цанева 1990 : 181).

Младите и възрастните организират стрелби вместо седенки и пеят революционни песни. Бай Марко, чувствителен към материалните притежания човек, отрязва черешата си, за да послужи за топ за въстанието. Дякон Викентий се саможертва, готов е за кражба в името на свободата, защото тази кражба, която преди е била недопустима, днес е необходима и ще послужи за висши цели. „Сензационно-драматичното напрежение на историята със „зелената кесия“ засилва общото патриотично внушение, утвърждавайки „свръхморала“, историческия етичен патос на едни времена, в които възвишеният критерий на общонационалното дело обръща вековни понятия и прави кражбата „свещена“ и греха праведен“ (Цанева 1990 : 209).

Шпионинът Заманов също помага на бунтовниците, като прикрива комитетското писмо. Слепецът Колчо дарява спестяванията си, които събира цял живот. Дори в дома на чорбаджи Юрдан Диамандиев се подготвят за бъдещите революционни действия. Всички вярват, никой не иска да остане безучастен. Кулминационната точка на това безумие и пианство е сцената, когато Марко вижда как пияният Безпортев яхва минаващ на мегдана турчин и започва публично да се гаври с него. Марко разбира, че няма обратен път назад. Тази сцена има символичен смисъл – българинът е **надмогнал своя страх** от петвековния

тиранин. Сърцето на Марко е раздвоено. Едната, земната, рационалната част се надява синовете му да стоят настрана, за да опази семейството и рода. Другата, възвишената част на сърцето му, допуска, а и желае синовете му да участват в революционното дело. Та, нали са българи! „Но най-ярката и най-обобщителна картина на великото народно „пиянство“ се разгръща пак в битово-реалистичен план, пречупена през очите на чорбаджи Марко и неговата духовна еволюция, накарала го най-после да приеме революционната идея“ (Цанева 1990 : 203–204). Когато открива домашните запаси с оръжия, скрити от синовете му, той много се ядосва, но едновременно е и много радостен. Тогава изрича:

„Лудите, лудите – те да са живи!“.

(Вазов 2002 : 355)

От този момент насетне чорбаджи Марко започва да мисли само за предстоящото голямото събитие. Марко е победил сам себе си, победил е робската си психика и е стигнал до моралната зрялост за българската свобода. През такава трансформация минава не само той, но и всички тези, които са прегърнали идеята за свободата. Революционният плам кара целия народ да се промени до такава степен, че да забрави ежедневните си занимания. Наивната вяра се превръща в свята, патриотичният порив и духовният напредък въодушевяват дори и чорбаджиите, народът става единен. Постепенно патриархалният бит в така и невъстаналата Бяла Черква се разчупва и у жителите му се поражда стремеж да се сравнят с „чуждия“ свят. Мичо Бейзадето е върлият защитник на Русия, той изрича на глас „надеждата“, че Русия ще спаси България от турско робство. Всички с голямо вълнение следят въстанието в Херцеговина. Бавно и постепенно пред очите на читателя се случва промяната – това е промяна и в поведението, и в мисленето за себе си и за света. Тя е по думите на М. Цанева **в преминаването (активно или пасивно) на обикновения среден българин от микрокосмоса на бита в макрокосмоса на историята**“ (Цанева 1990 : 193).

В третата част от романа бунтът е потушен. Бяла Черква не въстава. Последствията са катастрофални. Априлското въстание е наречено недоносче. След неуспеха на въстанието, се откроява внушението, че народът не е готов за въстание. Разкриват се истинските характери на героите от романа. Те се разделят на такива, които се борят до край като Огнянов, Соколов, Рада, Колчо, Боримечката, Кандов, чорбаджи Марко, Мунчо, и една

друга част, чийто представители бързо се прекланят пред турската власт. Някои дори тръгват да помагат на заптиетата да търсят и да предадат д-р Соколов в ръцете на турците. В главата *Историята на един невъстанал град* Иван Вазов прави оценка на събитията от 1876 г. Един от най-тъжните и най-трагични моменти в романа е съдбата на чорбаджи Марко, който е арестуван от турците и откаран в Пловдив, заради черешовото топче. Бяла Черква била спасена...

„Действието на *Под игото* започва от оня исторически момент, когато българинът, в своето мнозинство узрял за освободителната идея, трябва да узрее и психологически за революционната борба; когато българският селянин, бакалин или занаятчия трябва да очисти душата си от наслоенията на пет века робство, да преодолее дребнобуржоазното си благоразумие и от мирен патриархален владика да се превърне в решен на всичко бунтовник... С верния си усет за епичното движение на историята, той бе почувствувал, че следите, оставени в народопсихологията на българина, имат по-съдбоносно значение от конкретния резултат на въстанието“ (Цанева 1990: 194-195). Творецът се интересува от тази грандиозна промяна, която е мерило за силата на една идея, възприета на благоприятна почва. Иван Вазов изследва невероятното израстване на българския дух през Априлското въстание, това опиянение, тази лудост, които създават ново качество на човешката личност, пораждат нейното самоуважение.

Заклучение

В бакалавърската работа *Личност и колектив в романа Под игото* се търсят принципи и закономерности при промяната на човешката личност в навечерието и около едно значимо за целия български народ събитие. Проблемът за връзката между личността и колектива е разгледан в контекста на творчеството на Иван Вазов. Вниманието е съсредоточено върху онези поетически и прозаически текстове, които поставят в центъра на авторския интерес родината, родния език и природа, историческите конфликти. Поетът обезсмъртява чрез перото си националната идентичност, революционното дело на българските възрожденци и героичните подвизи на „събудилия“ се български народ в навечерието на Освобождението.

Произведенията на Иван Вазов придобиват световна известност. Романът *Под игото* е преведен на над двадесет езика. Един от преводите е на чешки език, преводачи са Йозеф Конерза и Алойс Кнотек. Излиза от печат през 1898 г. под заглавието – *Pod jařmet. Román z bulharského života v předvečer osvobození*. Вазовото творчество се превръща в интересен обект за изследване за учени от различни научни среди, тъй като поетът е успял до детайли да хроникира живота на предосвободения българин. От неговите произведения могат да черпят информация фолклористи, етнографи, историци, литературни изследователи и др. Едва ли има българин, който да не познава *Под игото*. Произведенията на Вазов са актуални за нас и днес, защото авторът е постигнал цялостна картина на българския бит, душевност, психология. Той успява да ни покаже самите нас преди сто години, да спре вниманието ни върху „чичовщината“, която е актуална и днес. Той предначертава и „байганоовщината“, която по-късно ще се превърне в една от по-значителните теми в творчеството на Алеко Константинов. Вазов се оказва не само най-значимият творец от втората половина на XIX в., но и един от най-значимите новатори за българската следосвободенска литература.

Чрез своя роман авторът ни отваря нови перспективи, благодарение на които можем по-добре да разберем невероятното израстване на българския дух във времето на Априлското въстание, това опиянение, тази лудост, която довежда народа до ново качество и нов поглед към себе си. Културното наследство, завещано ни от белетриста, ни кара да

преосмислим цялото възрожденско дело и на първо място да разберем цената на свободата и голямото щастие, което имаме, – да живеем свободни.

Библиография

Примарна библиография:

ВАЗОВ, Иван. *Под игото*. София: Български писател, 1986.

ВАЗОВ, Иван. *Поезия Т.І., Съвременни оценки*. Велико Търново: Слово, 1995. ISBN 954 439 315-3

ВАЗОВ, Иван. *Под игото*. София: Захарий Стоянов, 2002. ISBN 954-739-241-7

ВАЗОВ, Иван. *Немили–Недраги*. София: Захарий Стоянов, 2004. ISBN 954-739-246-8

Секундарна библиография:

ГЕНЧЕВ, Николай. *Българското възраждане*. София: Иван Вазов, 1995.

ЖЕЧЕВ, Тончо. *Въведение в новата българска литература*. София: Просвета, 1990.

ИГОВ, Светлозар. *История на българската литература*. София: Сиела, 2010. ISBN 978-954-28-0634-9

КИРОВА, Милена. *Вазов и другите българи в романа „Под игото“. Текст и смисъл. Литературни анализи*. София: Университетско издателство „Св. Кл. Охридски“, 1992.

Наследството Вазов. София: Университетско издателство „Св. Кл. Охридски“, 2002.

ПЕНЧЕВ, Бойко. „Под игото“ – метаязикови колебания. Виж:
http://www.slovo.bg/old/bpenchev/tagite/bp-t_319.htm

„Под игото“ на Иван Вазов. *Критически прочити*. Шумен: Глаукс, 1996.

РАДЕВ, Иван. „Под игото“ като компендиум на персонализма и литературата на Възраждането. *Българската литература на XIX век*. Велико Търново: Абагар, 2002.

РАКЪОВСКИ, Цветан. „Под игото“ и езикът. Виж:
<http://www.slav.uni-sofia.bg/naum/lilijournal/2014/11/3/rakiovskit>

ЦАНЕВА, Милена. *Автори, творби и проблеми*. София: Български писател, 1990.

ЦАНЕВА, Милена. *За националната епопея „Под игото“*. Изследвания и прочити. София: Университетско издателство „Св. Кл. Охридски, 2012.

ШИШМАНОВ, Иван. *Студии рецензии спомени писма*. София: Български писател, 1969.

ШИШМАНОВ, Иван. *Иван Вазов. Спомени и документи*. София: Български писател, 1976.